

ZDENKO VINSKI

O ORUŽJU RANOGA BRONČANOG DOBA U JUGOSLAVIJI

Nedovoljno stanje istraživanja brončanog doba Hrvatske i dijelom drugih područja Jugoslavije, s nevelikim brojem zatvorenih nalaza, traži, pored novih terenskih sistematski vršenih zahvata, i objavljivanje dosadašnjeg fundusa. U posljednjem je svesku publikacije AMZ objavljena doista značajna ostava iz Lovasa, koja je dosad najveći poznati zatvoreni nalaz srednjega brončanog doba u Jugoslaviji¹. U ovom svesku iste muzejske publikacije prikazat će se oružje ranoga brončanog doba, i to prvenstveno bodeži, ostavljajući po strani nalaze bakrenih sjekira, jer su oni u Jugoslaviji uglavnom potpuno objašnjeni i znatnim dijelom objavljeni². Također nisu ovdje uzeti u obzir nalazi brončanih sjekira ranoga

KRATICE

ADJ	— Arheološko društvo Jugoslavije	BRGK	— Bericht der Römisch-Germanischen Kommission
AMIP	— Arheološki muzej Istre, Pula	CVA	— Corpus Vasorum Antiquorum
AMS	— Arheološki muzej, Split	ESA	— Eurasia Septentrionalis Antiqua
AMZ	— Arheološki muzej, Zagreb	GMDS	— Glasnik Muzejskega Društva za Slovenijo
JAZU	— Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti	GZM	— Glasnik Zemaljskog muzeja
MNMBp	— Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest	MAGW	— Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien
NMB	— Narodni muzej, Beograd	MPK	— Mitteilungen der Prähistorischen Kommission
NMLj	— Narodni muzej, Ljubljana	PA	— Památky Archeologické
NM Vrš	— Narodni muzej, Vršac	PZ	— Praehistorische Zeitschrift
SAZU	— Slovenska akademija znanosti in umetnosti	RGF	— Römisch-Germanische Forschungen
ZMS	— Zemaljski muzej, Sarajevo	WMBH	— Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina
AA	— Archaeologica Austriaca	WPZ	— Wiener Prähistorische Zeitschrift
A Arch H	— Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae		
AÉ	— Archaeologiai Értesítő		
AH	— Archaeologia Hungarica		
BPI	— Bullettino di Paleontologia Italiana		

¹ Z. Vinski, Vjesnik AMZ, III. s. I, 1958, passim.

² Za Hrvatsku: J. Brunšmid, Vjesnik Hrv. arh. dr., n. s. VI, 1902, p. 32 sqq. — I. Marović, Vjesnik arh. hist. dalm., LV, 1953, p. 124 sqq. — Za Bosnu: Č. Truhelka, WMBH, IX,

1909, p. 43 sqq. — V. Čurčić, WMBH, IX, 1909, p. 92 sq. — Cf. Č. Truhelka, GZM, XXVI, 1914, p. 68 sqq. — Za Srbiju: M. Garašanin, Muzeji, 5, 1950, p. 87 sqq. — M. Garašanin, 34. BRGK, 1951/3, p. 61 sqq. — M. Garašanin, 39. BRKG, 1958, p. 48 sqq., n. 261.

brončanog doba, iako ih načelno ne bismo smjeli izostaviti, budući da nisu u dovoljnoj mjeri objavljeni, ali o njima će biti govora na drugom mjestu. Polazište je ovoga razmatranja prethistorijska zbirka AMZ, kao i naša evidencija tih nalaza u Hrvatskoj, jer smatramo za našu prvenstvenu dužnost obuhvatiti taj teritorij. Ipak se ne ograničavamo ovdje regionalno samo na njega, pa smo nastojali prikupiti odgovarajuće nalaze i iz drugih područja Jugoslavije. Kako nije bilo mogućnosti obilaziti u tu svrhu sve postojeće muzeje i zbirke u Jugoslaviji, vjerojatno nismo uspjeli registrirati sav materijal u potpunosti, što vrijedi u većoj mjeri za užu Srbiju i ponešto za Vojvodinu, a u manjoj mjeri za zapadne krajeve Jugoslavije. Prema tome slika rasprostranjenosti nalaza nije vjerojatno potpuna, što ovdje valja napomenuti.

Tema naše rasprave bavi se skupnim prikazom ranobrončanodobnog oružja u užem smislu, dakle uglavnom bodežima. Donja granica je najstarije, zapravo bakreno oružje, dijelom eneolitičkog vremena, na koje se moramo barem mimogred osvrnuti, već zbog gdjekad otešćane mogućnosti strogog vremenskog razlučivanja eneolitika od početnog ranoga brončanog doba. Pri kartiranju materijala registrirali smo također eneolitičke i ranobrončanodobne primjerke nakita iz Jugoslavije, da ukažemo na taj način ujedno na rasprostranjenost najstarijih metalnih nalaza u Jugoslaviji uopće, prema koncepciji našeg referata s takvom temom, održanog u Ohridu 1960. g., gdje smo skicirali naša dotadašnja dostignuća i demonstrirali po prvi puta materijal ove teme³. Gornja je granica obilježena vremenom poslije 1600. g., odnosno 16. st., kada se pojavljuje tzv. srednje brončano doba — prema srednjoevropskom kronološkom mjerilu, koje nam služi kao prvenstveni putokaz u našem radu — s novim oblicima oružja, a to su brončani mačevi. Broj nalaza oružja srednjega brončanog doba znatan je numerički i prilično je tipološki variriran, a zaslužio bi nesumnjivo odgovarajući prikaz. Njega ovdje još ne možemo donijeti, jer smo doduše prikupili gotovo sav materijal iz Hrvatske, s priličnim brojem odgovarajućih nalaza iz njoj susjednih krajeva, ali ne raspolažemo zasad sa svim onim podacima, naročito iz Vojvodine, potrebnim za njegovo sistematiziranje i kartiranje na adekvatan način. Radi toga namjeravamo iznijeti drugom prilikom u zasebnoj raspravi temu o oružju srednjega i kasnoga brončanog doba sve do početaka tzv. kulture grobnih polja sa žarama, koja je ostavila, naročito u panonskim krajevima Jugoslavije, veoma bogat materijal brončanih ostava⁴. K tome valja ukazati i na specijalnu temu o arheološkom tragu egejskog utjecaja prema dijelom neobjavljenim nalazima oružja toga vremena iz različitih krajeva Jugoslavije.

Znatan dio postojećeg oružja brončanoga doba potječe iz slučajnih nalaza, a samo manji broj je iz zatvorenih i inače sigurnije dokumentiranih nalaza. Ipak i ti većinom pojedinačni nalazi, što se mogu datirati samo po tipološkom kriteriju,

³ Referat održan na sastanku prethistorijske sekcije ADJ 7. 6. 1960. u Ohridu, vidi publikaciju: Praistorijska sekcija ADJ, I, 1960, p. 53 sqq.

⁴ Z. Vinski - K. Vinski - Gasparini, *Opuscula Archaeologica*, I, 1956, pp. 57 sqq., 74, s glavnom literaturom.

imaju svoju znanstvenu vrijednost, jer je oružje u brončanom doba kao pojava značajna prinova materijalne kulture tog vremena, koja može pružiti korisne smjernice pri budućim radovima sintetičkog obilježja.

U Jugoslaviji arheolozi još nisu pristupili sistematskom prikupljanju kemijskih analiza metalnih nalaza u većem opsegu. U inozemstvu se to već duže vremena nastoji vršiti, i to u posljednje vrijeme pomoću mikrometoda, a naročita se pažnja posvetila baš ranijim metalnim artefaktima iz sviju dostupnih područja Evrope, pa su tako strani stručnjaci analizirali stanoviti broj odgovarajućih metalnih nalaza iz Jugoslavije, među njima i nekoliko onih nalaza koji će biti ovdje prikazani. Kako broj tih analiziranih nalaza iz naših krajeva nije potpun, odnosno analize nisu još znatnim dijelom ni objavljene ni dostupne, odustali smo ovdje od toga objavljivati nekolicinu onih nalaza, što smo ih dosad primili na raspolaganje. Ipak namjeravamo u pojedinim slučajevima spomenuti usput i po koji analizirani primjerak s određenom svrhom. Suvišno je isticati značaj primjene velikog broja analiza i njihove statistike, kako za mogućnost određivanja rudnih središta⁵, tako i za niz specijalnih pitanja o podrijetlu bakra i njegovih legura, o počecima metalurgije, kao i o smjerovima kretanja ruda i metalnih artefakata itd., napose u rano metalno doba⁶. Ubuduće će kod nas biti potrebno voditi u znatno većoj mjeri računa o primjeni analiza metala u navedenom smislu.

Polaznu tačku našeg razmatranja predstavlja eneolitičko oružje. Ostavimo li po strani bakrene sjekire — one mogu uostalom funkcionalno biti oružje kao i oruđe — isticemo na prvom mjestu među svim eneolitičkim nalazima dva dvo-djelna zemljana kalupa za metalne bodeže, lamele (tab. I, 1, 2) listastog oblika iz gornjeg dijela badenskog sloja poznate naseobine na »Vlastelinskom brijegu« u Sarvašu na Dravi (Hrvatska), koji su već objavljeni⁷. Njihovu kronološku važnost prvi je istaknuo Miložčić⁸. Opće paralele se mogu naći među brojnim bodežima iz

⁵ Izbor literature: W. Witter, *Die älteste Erzgewinnung etc.*, Mannus-Büch., 60, 63, 1938. — R. Pittioni - E. Preuschen, *MPK*, III, 1-3, 1937; V, 2, 3, 1947; V, 4, 1949. — R. Pittioni, *AA*, 12, 1953, p. 67 sqq. — R. Pittioni, *AA Beih.* 1, 1957. — *Studia Palaeometallurgica etc.*, *AA Beih.* 3, 1958. — R. Pittioni, *Sibirium*, IV, 1958/9, p. 83 sqq.

⁶ Izbor literature: H. Otto-W. Witter, *Handbuch d. ältesten vorgesch. Metallurgie in Mitteleuropa*, 1952. — W. A. v. Brunn, *PZ*, XXXIV/XXXV, 1, 1949/50, p. 257 sqq., n. 52, (s daljnjom literaturom). — S. Junghans i dr., 34. *BRGK*, 1951/53, p. 77 sqq. — S. Junghans - E. Sangmeister, *Germania*, 35, 1957, p. 11 sqq. — W. A. v. Brunn, *Bronzezeitliche Hortfunde etc.*, 1, 1959, p. 36 sqq., n. 3 (s daljnjom literaturom). — S. Junghans-E. Sangmeister - M. Schröder, *Metallanalysen kupferzeitlicher u. frühbronzezeitlicher Bodenfunde*

in Europa, *Studien zu den Anfängen d. Metallurgie*, I, 1960. — J. Deshayes, *A Arch H*, XII, 1960, p. 69 sqq. — I. Nestor, *Nouvelles Études d'Histoire etc.*, I, 1955, p. 47 sqq.

⁷ Čuva AMZ, inv. br. 7915, te njemu pripadajući poklopac inv. br. 7916, koji ovdje ne reproduciramo. Cf. R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, 1945, p. 141, fig. 81 A. — Drugi kalup, čuva također AMZ, inv. br. 7917, nema sačuvan poklopac. — Za oba kalupa cf. V. Miložčić, *Chronologie d. jüngerer Steinzeit etc.*, 1949, p. 88, tab. 39, 1, 2. — Za iskopavanje u Sarvašu cf. R. R. Schmidt, o. c., pp. 127 sqq., 141 sq., 145 sq. — Za topografske podatke, stariju literaturu i keramički materijal sakupljen prije iskopavanja cf. V. Hoffiller, *CVA, Yougoslavie*, fasc. 2, 1938, p. 1 sqq., tab. 1-10.

⁸ V. Miložčić, o. c., p. 88, n. 48.

Ukrajine po Tallgrenu i u novije vrijeme po Gimbutasovoj⁹, odnosno i u krajevima sjevernog Kavkaza po Markovinu¹⁰, posebice pak u jugoistočnoj Bugarskoj po Kazarovu¹¹. Veoma sličnu analogiju predstavlja naime bakreni bodež s tela Sveti Kirilovo¹², vjerojatno već ranoga brončanog doba na tom području jugoistočnog Balkanskog poluotoka u južnoj Trakiji, koja je pod neposrednim utjecajem Sredozemlja. Sveti Kirilovo ima inače, kao što je poznato, dodira s eneolitičkim slojem podunavskog nalazišta Gumelnitsa¹³. Milojčić s pravom upozorava na listasto oblikovane brončane bodeže ostave Poliokhni¹⁴ veoma srodne primjercima sarvaških kalupa. Tu je ostavu od dvadesetak brončanih artefakata oružja i oruđa s egejskog otoka Lemnos objavio Karo¹⁵, datirana je stratigrafski završetkom ranoga egejskog brončanog doba, odnosno završnim trećim ranoheladskim periodom oko 2000. g., tj. do 1900. g., što nam pruža približan apsolutno kronološki oslonac. Jedini dosad u literaturi poznati primjerci metalnih bodeža badenske kulturne pripadnosti u svom jugoslavenskom Podunavlju samo su kalupi lokaliteta Sarvaš, pa smo njih istaknuli na prvom mjestu^{15a}, a to vrijedi uostalom i za preostale lokalitete badenske odnosno pécelске kulture u Karpatskoj kotlini. Ova je eneolitička kultura u svojoj mlađoj fazi trajanja vremenski bliska početnom brončanom doba, ali ne pripada samom brončanom doba, što je ponovno potkrijepio Banner opsežnom argumentacijom¹⁶. Badenska je kultura zapravo više u sjevernim krajevima Karpatske kotline ostavila traga o korištenju metala; poprimila je s egejskog Juga niz utjecaja, pa tako, uz ostalo, npr. i elemente lijevanja metala, bilo bakra, bilo bronce, i to preko Trakije (Sveti Kirilovo) i donjeg Dunava (lokaliteti kulture Gumelnitsa). Po oblicima sarvaških kalupa naslućuju se tanke izrađevine lamela (s funkcijom bodeža ili britve?), pa se po tome pretpostavlja da su one mogle biti eventualno od bronce (?) — premda je njihov prostorno najbliži tip s tela Sveti Kirilovo od bakra — ali ni u tom slučaju ne bi bilo time dokazano trajanje badenske kulture u brončano doba.

Naseobina Sarvaš na desnoj obali Drave imala je stratigrafski kontinuitet u svom zamašnom kulturnom slojevanju od završnog trećeg milenija kroz prva stoljeća drugog milenija, tj. od kasne slavonsko-srijemske neolitičke kulture preko

⁹ A. M. Tallgren, *ESA*, II, 1926, pp. 105 sq., 198, fig. 38, 3, 5; 39, 1; 42, 9; daljnji primjeri o. c., fig. 63, 8; 109, 1—3. — M. Gimbutas, *The Prehistory of Eastern Europe etc.*, I, 1956, fig. 30, 20; 38, 13; tab. 17, 5, 8.

¹⁰ V. I. Markovin, *Kultura plemen sev. Kavkaza etc.*, *Mat. i issl. po arheol. SSSR*, 93, 1960, fig. 3, 10; 5, 4; 7, 27, 28; 9, 42, 43; 12, 10; 13, 69—72; 17; 32, 3; 35, 4—6; 42 etc.

¹¹ G. I. Kazarov, *PZ*, VI, 1914, p. 67 sqq. — U Rumunjskoj postoje značajni nalazi bodeža s kalupima što pripadaju fazi B kulture Cucuteni, sumarno ih navodi I. Nestor, o. c., p. 55, ali ih zbog nedostatka reprodukcija ne možemo ovdje navesti kao analogije.

¹² G. I. Kazarov, o. c. p. 88, fig. 24 d.—Cf. V. Milojčić, o. c., p. 55.

¹³ V. Milojčić, o. c., pp. 50 sqq., 64.

¹⁴ V. Milojčić, o. c., p. 88, n. 49.

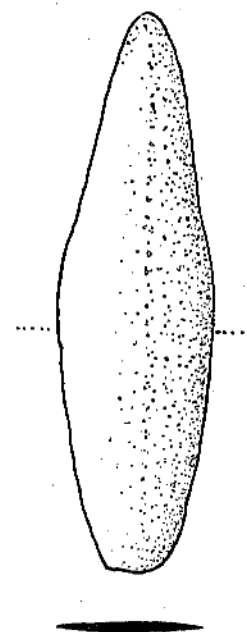
¹⁵ G. Karo, *Archäol. Anzeiger etc.*, 52, 1937, col. 167 sqq., fig. 22—24 (napose fig. 24).

^{15a} Napomena u korekturi: S lokaliteta badenske kulture Dobanovci u Srijemu nema nikakvog metalnog bodeža, kako smo se uvjerali u Narodnom muzeju u Zemunu, pa ne odgovara istini takova tvrdnja P. Korošec, *Arheol. Vestnik*, IX/X, 2, 1958/9, p. 102, n. 102.

¹⁶ J. Banner, *Die Pécelser Kultur*, *AH*, XXXV, 1956, pp. 235. sqq., 240, 242. — Cf. K. H. Brandt, *Analecta Archaeologica etc.*, 1960, p. 101.

badenske i vučedolske kulture do u kulturu ranoga brončanog doba, bliže nedeterminiranu; unutar tog redoslijeda određen je položaj navedenih kalupa, nađenih u sklopu sistematskog iskopavanja za razliku od dosad u literaturi nezapaženog i neobjavljenog primjerka (sl. A u tekstu) male i plosnate na vrhu oštećene lamele (dužina 7,5 cm), po svoj prilici od bakra, također s istog lokaliteta u Sarvašu¹⁷. Valja pretpostaviti da je ovaj slučajni nalaz, nažalost bez popratnih podataka, mogao pripadati badenskoj kulturi ili možda vjerojatnije vučedolskoj kulturi tog lokaliteta, pogotovu jer je u vučedolskom sloju Sarvaša ustanovljen keramički fragmenat kulture zvonastih pehara¹⁸, koja poznaje baš takve oblike metalnih izrađevina. O tome će biti malo kasnije govora, prilikom vrednovanja bodeža s Ljubljanskog barja, a ti mogu djelomično (tab. I, 5—7) doći u obzir kao paralele ovom u Hrvatskoj izuzetnom nalazu. Sarvaška lamela suviše je mala da bi funkcionalno služila kao oružje u užem smislu, premda ipak predstavlja oštricu iz vremena početaka upotrebe metala u Jugoslaviji. Nismo nadalje kartirali sličan primjerak, slučajan nalaz iz Vinče, koji bi donekle bio analogija sarvaškom, i to po njegovu obliku i s obzirom na arheološko obilježje toga glasovitog lokaliteta; vinčanski je primjerak relativno atipičan, a objavljen je kao nedatirani brončani nož, pa bi u tom slučaju mogao biti i mlađi, iako se ponekad npr. u Mađarskoj nailaze baš brončani bodeži izrazitog oblika kulture zvonastih pehara^{18a}.

Iz jugoslavenskog Podunavlja moglo bi se ukazati na pojedinačni nalaz neobjavljenog i oštećenog bakrenog bodežu sličnog artefakta (dužina sačuvanog dijela 12,5 cm, vidi tab. II, 5) s lokaliteta Pavliš-Beluca, blizu Vršca u Banatu¹⁹. Taj primjerak, prema analizi od samorodnog čistog bakra, možda je mogao biti i vršak koplja, ali zbog oštećenja i osebnosti oblika moramo to pitanje ostaviti otvorenim u nedostatku odgovarajućih bližih paralela. Napominjemo u vezi s tim nalazom ovo: Tallgren²⁰ ukazuje na teškoće pri funkcionalnom razlikovanju tog oružja eneolitičkog i brončanog vremena Ukrajine, gdje možemo na pojedinačnim primjercima naći poneke dodirne tačke²¹ s nalazom Pavliš-Beluca, iako on za to ne mora biti podrijetlom iz pontskih krajeva, premda je Pont s Kavkazom doista veoma značajno i prostrano metalurško središte. Ne zadovoljava usporedba s tzv.

Sl. A : Sarvaš, mj. 1:1.

¹⁷ Čuva AMZ, inv. br. 10679. Taj metalni nalaz nije analiziran (bakar?). Prema usmenom podatku prof. V. Hoffillera nalaz potječe s »Vlastelinskog brijega«. — Za kronologiju Sarvaša cf. V. Milošević, o. c., p. 82 sqq.

¹⁸ V. Milošević, o. c., p. 89, tab. 38, 6.

^{18a} Čuva NMB, inv. 2840, cf. D. Garašanin Katalog metala etc., 1954, p. tab. LX, 7. — Za Mađarsku cf. infra n. 42.

¹⁹ Čuva NM Vrš, inv. br. 701. Podatak i crtež dugujemo R. Rašajskom (Vršac).

²⁰ A. M. Tallgren, o. c., p. 196.

²¹ A. M. Tallgren, o. c., fig. 109, 3, 11. — A. M. Tallgren, ESA, XI, 1937, p. 114. — V. I. Markovin, o. c., fig. 13, 7, 9.

bodežima ciparskog tipa — bili oni egejski import ili srednjoevropsko oružje oblikovano po impulsima sa Sredozemlja — poput bodeža iz Csorvása u rumunjskom sjevernom Banatu; nadalje, nije bliža analogija ni bodež (od bakra s primjesom arsena) iz mlađeg sloja čuvenog nalazišta Cucuteni²². Donekle podsjeća banatski nalaz na pojedine bodeže upotrebljavane i za vrške koplja u relativno kasnijoj tzv. kulturi Wessex u južnoj Engleskoj (Early Bronze Age II — vrijeme kulture Ůnetice u Srednjoj Evropi!)²³, krcatoj importiranim elementima iz Srednje Evrope i sa Sredozemlja. Međutim, ova je mogućnost još manje uvjerljiva, pa smo ovdje objavljeni enigmatični banatski nalaz samo registrirali, da upozorimo znanstvenu javnost na njegovo postojanje, iako nismo ustanovili zadovoljavajuće tumačenje njegova podrijetla. Kako je rađen od čistog bakra bez primjesa, mogla bi se pretpostaviti i lokalna izradba, jer se na tlu susjedne Rumunjske naišlo baš na samorodni bakar.

Najbrojniji primjerci dosad ustanovljenih bakrenih bodeža s jednog lokaliteta u Jugoslaviji, starijeg od ranoga brončanog doba u užem smislu, nađeni su u Sloveniji, i to u sojeničarskom naselju Studenec-Ig, unutar čuvenog Ljubljanskog barja. Ukupno je to sedam primjeraka (tab. I, 3—7, II, 1, 3)²⁴, češće spomenutih u literaturi, i to prikazanih u starijoj kao vršci koplja²⁵, iako je vjerojatno da su tu posrijedi većinom listasto oblikovani bodeži od bakra, što ih je Ložar²⁶ potanko opisao i razvrstao u dva tipa, bilo plosnate lamele sa šiljkom i bez njega, bilo bodeže s rebrom po sredini. Ložar je naveo priličan broj evropskih i pontskih paralela²⁷, s nizom zanimljivih podataka, koje ovdje ne ponavljamo. Valja imati na umu, da je to oružje po svoj prilici izrađeno na licu mjesta u samom sojeničarskom naselju, jer to indicira velik broj nađenih različitih kalupa, među kojima postoji i jedan oštećeni primjerak za izradbu sličnih bodeža, nađen na istom lokalitetu²⁸. Od navedenih sedam primjeraka — svi su bez tačnih stratigrafskih podataka — najveći bodež-lamela (tab. I, 6) srodan je donekle s oblicima bodeža-lamela sarvaških kalupa (tab. I, 1, 2), odnosno i sa slučajnim nalazom iz Sarvaša (sl. A u tekstu), to vrijedi po svoj prilici i za fragmentiranu malenu oštricu sa Studenec-

²² V. Gordon Childe, *The Danube in Prehistory*, 1929, p. 218, fig. 128 gore. — Cf. F. Pulszky, *Magyarország archaeológiája*, I, 1897, p. 116, tab. XXXIII, 3, 6, 7. — P. Reinecke, *Germania*, 17, 1933, p. 258 sq. — H. Schmidt, *Cucuteni*, 1932, pp. 60, 95, 128 sq., tab. 30, 1. — Cf. I. Nestor, *ibidem*.

²³ V. Gordon Childe, *Prehistoric communities of the British Isles*, 1947, p. 136 sqq., fig. 51, 3. — Cf. V. Gordon Childe, *Festschrift O. Tschumi*, 1948, p. 70 sqq. — N. K. Sandars, 6. *Annual Report*, 1950, p. 54 sqq. — Za datiranje kulture Wessex i u srednje brončano doba cf. C. Fox, *Life and death in the Bronze Age*, 1959, pp. 125, 183.

²⁴ Čuva NMLj, inv. br. 4777—4783. Analize nam nisu poznate.

²⁵ W. Šmid, *Carniola*, II, 1909, p. 118 sq., tab. III, 16—22.

²⁶ R. Ložar, *GMDS*, XXIV, 1943, pp. 63 sq., 66 sq., fig. 2, 3.

²⁷ R. Ložar, *o. c.*, p. 67 sqq. — Kao nadopunu Ložarovih analogija navodimo još i bodež iz Stillfrieda na Moravi u Austriji, koji treba razlikovati od tzv. ciparskog bodeža s jezera Biehl u Švicarskoj, cf. P. Reinecke, *o. c.*, p. 256 sqq., fig. 1, 1, 2. — Cf. *supra* n. 21, 22.

²⁸ R. Ložar, *o. c.*, p. 69, fig. 4. — Niz kalupa popisao je W. Šmid, *o. c.*, p. 121 sq., fig. 30—36; to su uglavnom kalupi za sjekire, iako u NMLj postoje još i neobjavljeni kalupi.

Iga (tab. II, 3), koju je reproducirao samo Šmid²⁹. Navodno postoji u Sloveniji ovome sličan eneolitički bakreni još neobjavljeni bodež s lokaliteta Zagorje ob Savi³⁰.

Potrebno je podsjetiti na poznatu činjenicu da po ostalom popratnom materijalu (keramici i dr.) naseobinski lokalitet Studenec-Ig ima elementa istovremenih badenskoj kulturi, iako ovoj ne pripada, nadalje i kulturi alpskih sojenica, s kojima je povezan unutar kasnoeneolitičko-ranobrončanodobnog kompleksa kulture zvonastih pehara u Istočnim Alpama; to naselje pokazuje svakako i mlađe elemente ranoga brončanog doba u užem smislu, ali opet u dodiru sa spomenutom kulturom zvonastih pehara u njezinoj razvijenijoj fazi trajanja, kao i s kulturama Ūnetice i Wieselburg. Nadalje valja ukazati i na eneolitičku kulturu Remedello Srednje Italije, gdje imamo možda nešto ranijih paralela u bakrenim bodežima (npr. grobovi Viterbese)³¹. Za oružje Studenec-Iga postoje dobre analogije baš u Istočnim Alpama, i to u Gornjoj Austriji u tzv. skupini Mondsee (paralela bodež Seewalchen-Attersee³²) i u tzv. skupini Ragelsdorf-Oggau-Loretto (paralele bodeži Linz-Scharlinz³³), nadalje također u sklopu same kulture zvonastih pehara, napose u Češkoj (paralela bodež Stelčoves³⁴) itd. Kultura zvonastih pehara utjecala je nesumnjivo u Istočnim Alpama na tamošnje kulturne skupine, a svakako i na kulturu Ljubljanskog barja³⁵. Kulturu zvonastih pehara treba naime sinhronizirati sa sojeničarskom kulturom naseobine Studenec-Ig, koja je donekle istovremena s mlađom vučedolskom kulturom u podunavskim krajevima Jugoslavije³⁶. Također valja imati na umu razumljivu vremensku bliskost mlađe badenske kulture s razvijenom kulturom zvonastih pehara početnog ranoga brončanog doba, tj. stupanj bronca A₁. Oružje sa sojenica Studenec-Ig možda je nešto mlađe od sarvaških kalupa, a pripada po svoj prilici vremenu oko 1800. g.³⁷. K tome dosad već objavljenom oružju navodimo još jedan neobjavljeni bakreni bodež (dužina 16,3 cm, vidi tab. II, 4), nađen u Ljubljani pri jaružanju rijeke Ljubljanice³⁸, koji je, čini se, tipološki u neku ruku mlađi derivat oblika bodeža kulture zvonastih pehara, možda i nedovršen primjerak, ali u toj varijanti oblika bez neposrednih analogija. Također je neobjavljen dosad malen i jednostavan bodež (dužina cca 9 cm,

²⁹ W. Šmid, o. c., p. 119, tab. III, 22. — R. Ložar, o. c., p. 63, ga spominje s pogrešnom oznakom slike, ali ga ne reproducira.

³⁰ Čuva NMLj, inv. br. ?. Podatak dugujemo S. Gabrovcu (Ljubljana), samo taj primjerak u NMLj nije sada dostupan.

³¹ G. A. Colini, BPI, 1903, p. 150 sqq., fig. 5, 6. — Cf. F. v. Duhn, *Italische Gräberkunde*, I, 1924, pp. 9, 14. sqq. — W. Witter, *MAGW*, 1940, p. 67 sq.

³² R. Pittioni, *Urgeschichte d. österr. Raumes*, 1954, fig. 157, 3.

³³ R. Pittioni, o. c., fig. 190, 1; 191, 3.

³⁴ J. Schránil, *Vorgeschichte Böhm. u. Mähr.*, 1928, tab. XVI, 11.

³⁵ R. Ložar, *GMDS*, XXII, 1941, p. 34.

³⁶ V. Miložić, o. c., p. 89. — Cf. M. Garašanin, *Praistorijska sekcija ADJ*, I, 1960, pp. 23, 25.

³⁷ R. Ložar, *GMDS*, XXIV, 1943, p. 71.

³⁸ Čuva NMLj, inv. br. 7099. Podatak dugujemo R. Ložaru (sada USA) i S. Gabrovcu (Ljubljana), a crtež V. Starètovoj (Ljubljana). Bodež je nađen vjerojatno na položaju »Špica« pri jaružanju Ljubljanice 1936. g. Cf. F. Starè, *Dela SAZU*, 9, 1954, p. 116. Analiza (Württemberg. Landesmuseum Stuttgart) je pokazala da bakrena kovina ima primjesa olova, arsena, srebra etc.

vidi tab. II, 2) od bakra (?) s Ljubljanskog barja³⁹, po svoj prilici nedovršen primjerak, jer mu nedostaju rupice za pričvršćivanje drška. Taj je bodež po svom obilježju tipološki ipak mlađi od svijih ostalih s Ljubljanskog barja, te bi prema tome pripadao već skupini triangularnih bodeža ranoga brončanog doba, što je na tom terenu uostalom lako moguće. On je od mekanog metala — i to bez patine, kao i svi metalni artefakti s Ljubljanskog barja — i sva je prilika da nije od bronce već od bakra; međutim ovom je primjerku s Ljubljanskog barja po obliku veoma sličan brončani bodež ranoga brončanog doba s gornjoaustrijskog lokaliteta Seewalchen-Attersee⁴⁰, pa se postavlja pitanje jesu li oni istovremeni? To pitanje ostaje otvoreno jer se s druge strane može zapaziti nekoliko jednostavnih bakrenih bodeža također bez rupica za držak s eneolitičkih lokaliteta kulture Bodrogeresztur u istočnoj Mađarskoj⁴¹, ali ta kultura nema neposrednog dodira s Ljubljanskim barjem, za koje su prije mogući dodirni utjecaji s kulturom Remedello u Italiji⁴², gdje se pojavljuju jednostavni triangularni bodeži od bakra već u kasnom eneolitičkom sklopu. Zato je teško odrediti bez kemijske analize datiranje tog primjerka (tab. II, 2) s Ljubljanskog barja. Navedeni po svoj prilici nedovršeni bodeži (tab. II, 4, 2) pružaju ponovno potvrdu o lokalnoj izradbi na samom tlu Ljubljanskog barja, gdje je arheološki s neuporedivo najvećim brojem nalaza dokumentirana početna proizvodnja metalnih izrađevina s čitavog teritorija Jugoslavije uopće.

Prije no što prijedemo na prikaz najstarijih oblika brončanog oružja iz Jugoslavije — to su triangularni bodeži i bodeži na palici — spomenut ćemo u kratkom ekskursu jedan zanimljiv već objavljen primjerak oružja od jelenjeg roga (dužina 19,5 cm, vidi tab. VI, 1) sa srijemskog neolitičko-eneolitičkog naselja na lokalitetu Gradac kod Bapske (Hrvatska)⁴³. Radi se o slučajnom nalazu, koji je Schmidt⁴⁴ proglasio sjekirom (?), a Márton⁴⁵ bodežom na palici. Taj predmet, nesumnjivo izrađen pomoću metalnog oruđa⁴⁶, prilično je istrošen, a funkcionalno predstavlja prije buzdovanasto oružje, nego oružje što bi se moglo prozvati izričito bodežom na palici. Ne raspoložemo, nažalost, stratigrafskim podacima o njemu, dosadašnja iskopavanja na Gracu kod Bapske⁴⁷ nisu pokazala mlađi sloj od badenskoga. Moglo bi se pretpostaviti da je to oružje iz badenskoga

³⁹ Čuva Mestni muzej Ljubljana, inv. br. ?. Podatak i crtež dugujemo F. Starètu (Ljubljana). Ostali podaci o tačnijem položaju nalaza na Ljubljanskom barju nedostaju. Analiza? (Bakar ili možda bronca siromašna kositrom?)

⁴⁰ R. Pittioni, o. c., p. 225, fig. 158, 8.

⁴¹ J. Driehaus, *Archaeologia Geographica*, 3, 1—3, 1952, pp. 1, 7, fig. 1, 11 (s popisom nalaza). — Cf. F. Tompa, 24./25. BRGK, 1934/5, p. 52.

⁴² G. A. Colini, BPI, 1898, p. 215 sqq., fig. 44, tab. XIII, 3, 9, XIV, 8, 9 etc. (bodeži od bakra, iako postoje i primjerci od bronce!) — Cf. supra n. 31. — Za trajanje kulture Remedello cf. M. Ornella Acanfora, BPI, 1956,

p. 385. — Napominje se da su bodeži kulture zvonastih pehara obično od bakra, tako npr. bodež s lokaliteta Dunaföldvár, cf. F. Pulszky, o. c. p. 115, tab. XXIII, 1, iako Tompa ukazuje na jedan brončani primjerak s lokaliteta Békásmegyer, cf. F. Tompa, o. c., p. 60, tab. 19, 7.

⁴³ Čuva AMZ, inv. br. 4097, cf. infra n. 45, 44.

⁴⁴ R. R. Schmidt, o. c., p. 125, fig. 72, 7.

⁴⁵ L. Márton, PZ, XXII, 1931, p. 23 sq., fig. 9.

⁴⁶ L. Márton, o. c., p. 24.

⁴⁷ V. Milojević, o. c., p. 83 sq.

sloja, iako Banner sumnja da je na Gracu kod Bapske pouzdano moguće slijediti mlađu badensku kulturu⁴⁸. Buduća istraživanja tog veoma velikog naselja, još u nedovoljnoj mjeri iskopavanog, dat će možda tačniji odgovor na to pitanje, jer se na ovom lokalitetu ipak mogu očekivati i mlađi slojevi od badenskoga, zbog pojedinih iako rijetkih keramičkih oblika, što indiciraju čak i utjecaje kulture Mad'arovce, odnosno Wieselburg ranoga brončanog doba.

Sada bi, s gledišta kronološkog redosljeda, trebalo prvenstveno prikazati od sveg oružja ranoga brončanog doba triangularne bodeže iz Jugoslavije, već i zbog toga, što su oni u Srednjoj Evropi i na evropskom kopnu Sredozemlja iskonski, barem jednim dijelom stariji od bodeža na palici. U Jugoslaviji postoje u najmanju ruku dva triangularna bodeža, starija po tipološkom kriteriju, tj. stupanj bronca A₁ prema srednjoevropskom mjerilu⁴⁹ — to su bodeži iz Mokrina⁵⁰ (tab. II, 6) u Banatu i Belotić-Šumara⁵¹ (tab. II, 7) u Srbiji — međutim, zadržat ćemo se isprva na bodežima na palici, i to samo zbog podesnijeg rasporeda materijala.

Iz Jugoslavije nije po našem znanju dosad ni u našoj ni u inozemnoj literaturi uopće registriran nijedan metalni primjerak bodeža na palici (poznatiji pod njemačkim terminom Stabdolch, Dolchstab itd.), odnosno nije mu se pripoznalo tu funkcionalnu namjenu, za razliku od triangularnih bodeža. Zato smo im također dali prednost u redosljedu interpretacije ovdje prikazanog materijala, pa ćemo navesti uz domaće nalaze potrebne pojedinosti i nekoliko analogija bar iz susjednih zemalja. Široka rasprostranjenost tog oružja, specifičnog za rano brončano doba, pokazuje relativno veliku gustoću rasprostranjenosti u Evropi, pogotovu u ostavama unjetečke kulture u Srednjoj Njemačkoj, dok je ono u Podunavlju znatno rjeđe, kako to možemo slijediti u ÓRíordainovoj i Brunnovoj karti rasprostranjenosti bodeža na palici⁵².

Prvenstveno navodimo dva neobjavljena brončana primjerka s jugoslavenskog teritorija, koji su srednjoevropskog obilježja, nažalost, oba su samo pojedinačni nalazi. Manji bodež na palici (dužina 20,4 cm, vidi tab. VI, 2) potječe iz Surčinske bare kod Jakova⁵³ (jugozapadno od Zemuna) u Srijemu, znatno je istrošen, ali je blago naglašen središnji hrbat uočljiv na donekle simetričnoj oštrici. Upadljivo velik bodež na palici (dužina 26,1 cm, vidi tab. V, 1) nađen je u Martin-Brodu⁵⁴ (blizu Kulen-Vakufa) na Uni, dakle na administrativnoj granici Bosne prema Hrvatskoj; bodež je veoma masivan s jako ispupčenim središnjim rebrom asimetrično položenim na oštricu. Dok za dolinu gornjeg toka rijeke Une nemamo dosad odgovarajućih podataka za to vrijeme ni iz Bosne ni iz Hrvatske, postoji za Srijem ipak mogućnost dodirnih tačaka za obrazloženje pojave tog oružja. Upozoravamo npr. na tri ranobrončanodobna neobjavljena nalaza brončanog nakita — što ih anticipirano registriramo već ovdje, a ne kasnije u našoj

⁴⁸ J. Banner, o. c., pp. 242, 252.

⁴⁹ S. Junghans i dr., o. c., p. 84 sqq. — V. Milojević, *Germania*, 37, 1959, p. 72. — W. Torbrügge, 40. BRGK, 1960, p. 17 sqq.

⁵⁰ Cf. infra n. 81

⁵¹ Cf. infra n. 82

⁵² S. P. ÓRíordain, *Archaeologia*, LXXXVI, 1937, fig. 58. — W. A. v. Brunn, o. c., karta 1.

⁵³ Čuva AMZ, inv. br. 6112, cf. Z. Vinski, *Spomenica J. Kostrzewski, Poznań* (u štampi).

⁵⁴ Čuva Narodni muzej Banja Luka, inv. br. 586, podatak dugujemo V. Nikolić (Banja Luka), cf. Z. Vinski, *ibidem*.

raspravi s ostalim nakitom — i to s nekropole brončanoga doba u Surčinu,⁵⁵ dakle Jakovu neposredno susjedne: a) tipičnu iglu rombičnog presjeka s glavicom u obliku svitka (njemački Rollenkopfnadel) (dužina 13 cm, vidi tab. VI, 4), b) iglu s ušicom na glavi (njemački Ösenkopfnadel) (dužina 22,4 cm, vidi tab. VI, 3), c) sljepočničarku od dvojno savijene žice (njemački Noppenring) (najveća širina cca 3 cm, vidi tab. VI, 5). Svi su ti primjerci doduše rijetko zastupani na našem terenu, ali se mogu pouzdano datirati po tipološkom kriteriju u rano brončano doba: igla pod a) s paralelama u Panonskoj nizini (npr. kulture Kisapostag i Wieselburg-Gáta), dalje u Srednjoj Evropi (npr. kulture Straubing, Adlerberg itd.)⁵⁶; igla pod b) i pogotovu sljepočničarka pod c) pripada tipološki nesumnjivo kulturi Ūnětice⁵⁷. Za ove nam igle nisu poznate paralele u Jugoslaviji, ali za sljepočničarku postoji analogan brončani primjerak (tab. VI, 6) iz uništenog groba s lokaliteta Rifnik⁵⁸ u Sloveniji. Tipoloških paralela za oba bodeža na palici, što smo ih ovdje objavili, našli smo u Mađarskoj (Szöny⁵⁹), u Štajerskoj (Peggau⁶⁰) i u Donjoj Austriji (Pranhartsberg⁶¹), a naročito u Saskoj, i to u poznatoj ostavi Dieskau (br. 2) s više kvalitetnih primjeraka takva oružja »saskog« tipa, dakako, u sklopu unjetičkoga kulturnog kruga⁶². Bodeži na palici zastupani su u grobovima kulture Ūnětice u Austriji⁶³ i u Moravskoj⁶⁴, nadalje u Slovačkoj, uz utjecaj kulture Kisapostag, u groblju Hurbanovo⁶⁵, kao i u gradišćanskom groblju Gattendorf⁶⁶, što pripada kulturi Wieselburg, odnosno (po mađarskoj nomenklaturi) kulturi Gáta⁶⁷. Sve je to nesumnjivo vremenski razvijeno rano brončano doba,

⁵⁵ Čuva AMZ, bez inv. br. K tome još jedna analogna fragmentirana sljepočničarka iz Surčina. — Nekropola u Surčinu uglavnom je neobjavljena (materijal najvećim dijelom u AMZ), ali se mimogred spominje u literaturi, cf. V. Gordon Childe, *The Danube in Prehistory*, 1929, pp. 284, 288, 381. — F. Tompa, o. c., p. 78. — A. Mozsolics, WPZ, 29, 1, 1942, p. 49 sq. — P. Reinecke, WPZ, 29, 1, 1942, p. 103. — J. Werner, *Atti I^o Congresso preistor. protoistor. mediter. etc.*, 1950 (1952), p. 308.

⁵⁶ A. Mozsolics, *Kisapostag etc.*, AH, XXVI, 1942, tab. V, 31, 33, 35, 37, 40. — R. Pittioni, o. c., fig. 216, 6. — G. Behrens, *Bronzezeit Süddeutschlands etc.*, 1916, tab. V, 10, fig. 23. etc.

⁵⁷ R. Pittioni, o. c., p. 287 sq., fig. 196 (sedma s lijeva). — J. Szombathy, *Geleinlebern etc.*, RGF, 3, 1929, tab. 4, 20; 5, 11 etc. — N. Åberg, *Bronzezeitl. u. frühheinszeitl. Chronologie*, III, 1932, p. 60, fig. 99, 101. — J. Schráníl, o. c., pp. 99, 102, tab. XXII, 33, 35, 37. — J. Filip, *Pravěke Československo*, 1948, fig. 37, 2—5. — H.-J. Hundt, *Kommission Äneolithikum u. ält. Bronzezeit*, 1958 (1961), p. 150 sqq.

⁵⁸ Čuva Mestni muzej Celje, inv. br. 549, cf. S. Pahič, *Arheol. Vestnik*, VII, 1-2, 1956, p. 53 sq, tab. IV 2.

⁵⁹ L. Márton, o. c., p. 20, fig. 1, 2. — Cf. P. Reinecke, *AE*, 1899, p. 231, tab. II, 5.

⁶⁰ W. Schmid, *PZ*, XXV, 1934, p. 158 sq. (fig).

⁶¹ E. Beninger, *PZ*, XXV, 1934, p. 132, fig. 4.

⁶² W. A. v. Brunn, o. c., pp. 20 sq., 28 sq., 55 sq., 73, tab. 17, 2; 18, 1. — Cf. H. Otto-W. Witter, o. c., p. 118 sq., tab. 10, 300. — Iz Češke ukazujemo na paralelu u ostavi Malé Žernoseky, cf. V. Moucha, *Fontes Archaeol. Pragenses*, 4, 1961, p. 53 sq., tab. XIX, 1.

⁶³ E. Beninger, o. c. p. 132 sqq. — K. Wilvonseder, *MAGW*, 1939, p. 394 sq. — R. Pittioni, o. c., p. 287, fig. 195, 2—4.

⁶⁴ L. Hájek, *PA*, XLIV, 1, 1953, p. 202, fig. 2, 10.

⁶⁵ I. Hásek A.-Točík, *Vorgeschichte d. Tschechoslowakei*, National Museum Prag, 1958, p. 28. — Cf. A. Točík, *Referáty etc.*, II, 1956, p. 45. — L. Hájek, o. c., p. 210, n. 32.

⁶⁶ A. Söter, *AE*, 1899, p. 47 sqq., fig. 2.

⁶⁷ R. Pittioni, o. c., p. 307 sqq. — Cf. R. Pittioni, *Beiträge z. Urgesch. d. Landschaft Burgenland etc.*, 1941, p. 16 sqq. — P. Patay, *Diss. Pann.*, II, ser. 13, 1938, p. 81 sqq. — F. Kőszegi, *Folia Arch.*, X, 1958, p. 53 sqq.

dakle stupanj bronca A₂, tj. vrijeme prije 1600. ili oko te g.⁶⁸, pa to datiranje vrijedi nesumnjivo i za ovdje objavljene bodeže na palici srednjoevropskog podrijetla iz Jugoslavije.

Valja uzeti u obzir pojedinačni nalaz zakrivljeno oblikovane oštrice od bronce (tab. IV, 6), protumačene kao ranoheladski bodež, i to s poznatog eneolitičko-ranobrončanodobnog nalazišta Humska Čuka (blizu Niša) u Srbiji⁶⁹. Vjerojatno je da taj primjerak predstavlja zapravo specijalan oblik bodeža na palici, za kojeg Milojčić donosi analogiju doduše iz srednjoheladskog groba 25 čuvenog tesalskog nalazišta Sesklo⁷⁰. Ovo je oružje u svakom slučaju egejski import i znatno se tipološki razlikuje od naprijed navedenih primjeraka. — K tome bi se mogao pribrojiti, po našem mišljenju, objavljeni brončani bodež, zakrivljen i asimetričan, možda egejski bodež na palici iz Srbije⁷¹, ali s nepoznatog lokaliteta (sl. B u tekstu); nadalje iz Hrvatske još dva brončana primjerka iz okolice Pule (tab. V, 2, 3), koji su po svom tipološkom obilježju (asimetričnosti, smještaju zakovica kod jednog i obliku zakovica kod drugoga) po svoj prilici također bodeži na palici sredozemnog podrijetla, a ne noževi, kako ih je objavio Gnirs⁷². I oni su plosnati bez središnjeg hrpta, kao npr. netom navedeni bodeži iz Srbije, uz spomenuti tesalski primjerak⁷³, ili pojedini nalazi bodeža na palici srednjoevropskog tipa u Karpatskoj kotlini, tako npr. Hajdúnánás i Horní Dunajovice⁷⁴. Ovo oružje iz Srbije i iz Istre zasad ne bismo definitivno opredijelili među sigurno determinirane bodeže na palici, ali smo na tu mogućnost barem upozorili. Nalazi iz okolice Pule — sada nepoznatog smještaja, vjerojatno u Italiji — potječu iz grobova s kosturima u stavu čučanja u kamenim kovčezima, a vremenski pripadaju još neistraženom ranom brončanom doba Istre.

Triangularnih bodeža ima u Jugoslaviji po našoj statistici iz 1960. g.⁷⁵ ukupno četrnaest primjeraka, od kojih je dotad u literaturi bilo registrirano samo pet. Taj broj od četrnaest bodeža nije, čini se, potpun jer nam pojedini

⁶⁸ W. A. v. Brunn, o. c., p. 50.

⁶⁹ Čuva NMB, inv. br. 7087, cf. D. Garašanin, Arch. Jugosl., I, 1954, p. 20 fig. 4a. — D. Garašanin, Katalog metala etc, 1954, p. 58, tab. XXXVII, 6. — Cf. M. Garašanin, 39. BRGK, 1958, n. 330, fig. 11, 1.

⁷⁰ V. Milojčić, o. c., p. 77, n. 89. — Cf. S. P. ÓRíordain, o. c., p. 223, fig. 32, 2. — N. Aberg, o. c., fig. 273.

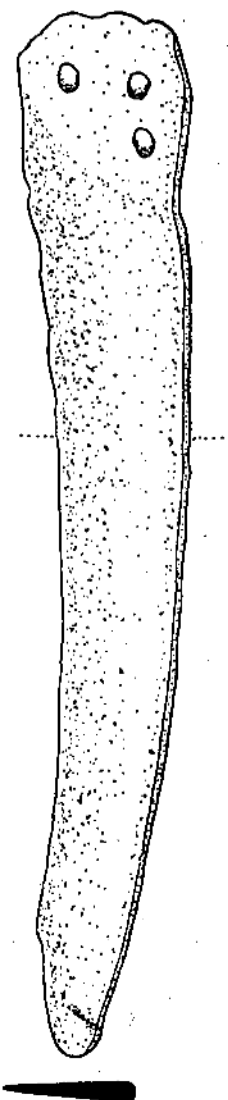
⁷¹ Čuva NMB, inv. br. 1769, cf. D. Garašanin, o. c., p. 58, tab. XXXVII, 4.

⁷² Nekada AMIP, sada u Italiji (?) inv. br. ? Cf. A. Gnirs, Istria Praeromana, 1925, p. 40 sqq., fig. 26. — Jedan primjerak (o. c. tab. V, 2) s lokaliteta Marin Vrh (Monte Val Marin) sjeverno od Pule, a drugi (o. c. tab. V, 3) s lokaliteta Bombista (Monte Bombista) kod Banjole južno od Pule.

⁷³ Cf. supra n. 70.

⁷⁴ H. Otto-W. Witter, o. c., p. 114 sq., tab. 9, 259. Cf. supra n. 64.

⁷⁵ Z. Vinski, Praistorijska sekcija ADJ, I, 1960, p. 58.

Sl. B : Srbija, mj. 1:1.

neobjavljeni primjerci nisu dostupni⁷⁶. Ipak pretpostavljamo da smo uspjeli karirati gotovo sve lokalitete s tim oružjem, a po našoj se karti rasprostranjenosti može razabrati da su lokaliteti razasuti od obale Jadranskog mora do u Banat (tab. IX)⁷⁷. U domaćoj je literaturi još prilično nejasna slika o postojećem broju, o tipološkim razlikama i o rasprostranjenosti triangularnih bodeža, iako su katkada spominjani — za razliku od bodeža na palici koji su kod nas bili totalno nezapaženi. U inozemnoj su literaturi potpuno nepoznati bilo kakvi nalazi triangularnih bodeža s teritorija Jugoslavije, odnosno nije ih dosad registrirao nijedan strani arheolog, premda istraživanje o tom tipu oružja u Evropi ima još od Monteliusa⁷⁸ na ovamo daleki domet; od brojne inozemne literature dovoljno je spomenuti samo osnovne publikacije sintetičnog značaja, kao što su one Uenzea⁷⁹ i Hachmanna⁸⁰. Pri razmatranju tog oružja s teritorija Jugoslavije ograničit ćemo se na sažet pregled, popraćen ponegdje kojom potrebnom paralelom, a osvrnut ćemo se i na kronološko pitanje donje i gornje granice triangularnih bodeža, prvenstveno po tipološkom obilježju samih nalaza, nemajući pretenziju da uzmemo u obzir sve popratne probleme ranoga brončanog doba.

Objavljeno je dosad pet bodeža s ovih pet lokaliteta: Mokrin⁸¹ u Banatu, sluč. nalaz (tab. II, 6); Belotić-Šumar⁸² u zap. Srbiji, grob. nalaz (tab. II, 7); Glasinac-Kovačev Do⁸³ u istoč. Bosni, grob. nalaz (tab. IV, 2); Prapatnica⁸⁴ u sred. Dalmaciji, sluč. nalaz (tab. III, 1) i Garica⁸⁵ na otoku Krku, sluč. nalaz (tab. III, 2).

Neobjavljeno je dosad bilo devet bodeža s ovih šest lokaliteta: Ljubljansko barje⁸⁶ u Kranjskoj, sluč. nalaz (tab. II, 2); Piran⁸⁷ u Istri, sluč. nalaz (tab. III, 3); Sveta Jana⁸⁸ u zap. Hrvatskoj, sluč. nalaz (tab. IV, 4); Donja Dolina⁸⁹ na Savi u Bosni, sluč. nalaz (tab. IV, 3); Vršac u Banatu, 2 kom.⁹⁰, sluč. nalazi (tab.

⁷⁶ Cf. infra n. 91, 92.

⁷⁷ Z. Vinski, o. c., p. 54 (karta). Ovdje (tab. IX) reproducirana karta neznatno je nadopunjena.

⁷⁸ O. Montelius, *Die Chronologie d. ältesten Bronzezeit etc.*, 1900, pp. 25 sqq., 126 sqq.

⁷⁹ O. Uenze, *Die frühbronzezeitlichen triangulären Vollgriffdolche*, *Vorgesch. Forsch.*, 11, 1938, passim.

⁸⁰ R. Hachmann, *Die frühe Bronzezeit etc.*, *Beih. z. Atlas d. Urgesch.*, 6, 1957, pp. 60 sqq., 99 sqq.

⁸¹ Čuva NMB, inv. br. 4517, cf. D. Garašanin, o. c., p. 58, tab. XXXVI, 3. — M. Garašanin, o. c., p. 74, fig. 11, 5.

⁸² Čuva NMB, inv. br. 7783 (grob s tragom kostura u tumulusu), cf. M. i D. Garašanin, *Zbornik NMB*, I, 1958, p. 20, fig. 2. — M. Garašanin, o. c., p. 94, fig. 11, 4.

⁸³ Čuva ZMS, inv. br. 302 (grob s kosturom u tumulusu), cf. A. Benac - B. Čović, Glasinac,

1, 1956, p. 9, tab. III, 2. — Cf. F. Fiala, *WMBH*, I, 1893, p. 129, fig. 5.

⁸⁴ Čuva AMS, inv. br. 505, cf. Z. Vinski, *Arheol. radovi i rasprave JAZU*, I, 1959, p. 213, tab. X, 83.

⁸⁵ Čuva AMZ, inv. br. 5642 (vjerojatno iz groba ?), cf. S. Ljubić, *Popis Arkeol. odjela Nar. zem. muz. etc.*, I, 1, 1889, p. 165, tab. XXXIII, 262. — Cf. Z. Vinski, o. c., p. 213, tab. X, 84.

⁸⁶ Cf. supra n. 39.

⁸⁷ Čuva AMIP, inv. br. 1140. Podatak i crtež dugujemo B. Bačiću (Pula).

⁸⁸ Čuva AMZ, inv. br. 2063.

⁸⁹ Čuva ZMS, inv. br. 30090. Podatak dugujemo B. Čoviću (Sarajevo), a crtež Đ. Basleru (Sarajevo).

⁹⁰ Čuva NM Vrš, inv. br. 702 (tab. IV, 1), 703 (tab. IV, 5); posljednji možda Vršac ili južni Banat? Podatke, mikroanalize i crteže dugujemo R. Rašajskom (Vršac).

IV, 1, 5); Obrovac-Han u sred. Dalmaciji, barem 3 kom., jedan je grob. nalaz⁹¹, a druga dva su iz uništenih grobova⁹².

Potrebno je imati na umu stanovitu diferencijaciju među navedenim oružjem, jer valja razlikovati »prave« triangularne bodeže, sa metalnim drškom i bez njega, s njihovim specifičnim tipološkim oblikovanjem i ornamentom — po tim varijabilnim značajkama određuju se, pored gustoće lokaliteta, uglavnom radio-nička središta širom Evrope — od »nepravih« većinom istovremenih njihovih srodnika ponajviše skromnije i neukrašene izradbe. Prvoj skupini »pravih« bodeža ovdje pripada samo pet primjeraka, i to su: Garica (tab. III, 2), Prapatnica (tab. III, 1), Vršac (tab. IV, 1) i Obrovac-Han (neobjavljena dva bodeža iz uništenih grobova⁹³). Donekle bi se toj skupini mogao pribrojiti možda i Piran (tab. III, 3), iako taj primjerak predstavlja zaseban slučaj. Druga skupina »nepravih« bodeža sastoji se od preostalih osam primjeraka: Mokrin (tab. II, 6), Belotić-Šumar (tab. II, 7), Vršac (?) (tab. IV, 5), Glasinac-Kovačev Do (tab. IV, 2), Donja Dolina (tab. IV, 3), Ljubljansko barje (tab. II, 2), Sveta Jana (tab. IV, 4) i Obrovac-Han (neobjavljen bodež iz zatvorenog groba⁹⁴).

Navedena se tipološka distinkcija zapravo ne bi smjela primijeniti na brončane bodeže iz Mokrina i Belotić-Šumara, koji su mali i »starinski«, te podsjećaju na bakrene prototipove kasnijega eneolitičkog vremena u Italiji⁹⁵ i u Srednjoj Evropi⁹⁶, što se dodiruje, a moguće dijelom i presjeca s ranobrončanodobnim horizontom starijih faza kultura Straubing i Kisapostag (= Nagyrév I b — II?), odnosno kulture Periamus u Banatu, obilježenim uglavnom vremenski stupnjem bronca A₁⁹⁷. Bodež iz Mokrina (u sjev. Banatu) zacijelo pripada kulturi Periamus⁹⁸, s prostorno bližim paralelama npr. u nekropoli Szőreg⁹⁹. Mislimo da je bodež iz Belotić-Šumara, u grobu 1 tumulusa X, po svojoj prilici importiran iz Podunavlja ili Potisja u zapadnu Srbiju; sam je grob s tragom kostura veoma slabo sačuvan, ali je, po uvjerljivim argumentima Garašaninovim, pouzdano njegovo datiranje stupnjem bronca A₁¹⁰⁰.

⁹¹ Čuva AMS, inv. br. ? U zatvorenom grobu, i to u kamenom kovčegu s kosturom u stavu čučanja, zajedno s tim bodežom kratak brončani mač s metalnim drškom i kameni artefakt omotan zlatnom žicom. U sklopu tumulusa blizu Sinja. Iskopavanje I. Marovića 1958. g. Podatke dugujemo susretljivosti I. Marovića (Split), koji će objaviti materijal te nekropole.

⁹² Prije zbirka u samostanu franjevacu Sinj, sada AMS, inv. br. ? Oba bodeža potječu s istog lokaliteta (cf. supra n. 91), ali iz uništenih grobova. Podatak dugujemo I. Maroviću (Split), koji će te bodeže objaviti. Navodno postoje još jedan ili dva (?) triangularnih bodeža s istog lokaliteta, ali te primjerke, nažalost, nismo dobili na uvid, a nije nam bilo moguće ni taj podatak provjeriti.

⁹³ Cf. supra n. 92.

⁹⁴ Cf. supra n. 91.

⁹⁵ Cf. supra n. 42.

⁹⁶ S. Junghans i dr., 34. BRGK, 1951/53, p. 77 sqq. — W. Torbrügge, o. c., p. 15 sqq.

⁹⁷ W. Torbrügge, o. c., p. 17 sqq., fig. 5. — E. Vogt, Festschrift O. Tschumi, 1948, p. 65, fig. 2, 19, 20. — I. Nestor, 22. BRGK, 1932, p. 84 sqq. — V. Milošević, o. c., p. 71 sq. — M. Garašanin, o. c., p. 74. — *Istoria Romine*, I, 1960, p. 107 sq. (I. Nestor). — S. Pigott, *Antiquity*, XXXIV, 136, 1960, p. 287.

⁹⁸ M. Garašanin, o. c., pp. 72, 74, n. 374. — Cf. I. Nestor, 22. BRGK, 1932, p. 87. — F. Milleker, *Starinar*, 1940, p. 7.

⁹⁹ J. Banner, *Dolgozatok*, VII, 1931, p. 51, tab. XI, 54 a-d. — Ist. Foltiny, *Dolgozatok*, XVII, 1941, p. 80, tab. XIX, 59, tab. XX, 33, 55.

¹⁰⁰ M. Garašanin, o. c., pp. 92, 94, n. 496. — Cf. I. Nestor, o. c., p. 89.

Geneza »pravih« triangularnih bodeža nije još na zadovoljavajući način objašnjena, iako je ona povezana s prethodnim »starinskim« oblicima oružja eneolitičke tradicije. Zajednički prototip triangularnih bodeža s metalnim drškom nije identificiran, kako je Uenze jasno dokazao¹⁰¹, jer su istovremeno nastali nezavisno jedan od drugoga bodeži italskog, rhônskog i unjetičkog tipa, a međusobni utjecaji iz tih radioničkih središta ovog oružja očito su došli do izražaja tada kad su »gotovi tipovi« već u njima postojali¹⁰². Jedini kompletno sačuvan metalni držak ima bodež iz Prapatnice kod Splita (najveća je dužina čitavog bodeža 18 cm). Uenze ga nije imao prilike upoznati, ali po njegovoj osnovnoj klasifikaciji prapatnički je primjerak jasno italske tipološke pripadnosti, iako pokazuje izvjesnu tendenciju utjecaja radionica s područja rijeke Rhône, koji se gdjekad isprepleću s italskim radioničkim stvaranjem¹⁰³. Kao moguće paralele navodimo iz Švicarske bodež Ringoldswill i iz Italije bodež Cetona¹⁰⁴. Teško je uže datirati prapatnički bodež (stupnjem bronca A₁ ili A₂), jer se to većinom ne može lučiti na triangularnim bodežima italskih radionica, što su se u rano brončano doba u Italiji razvili na osnovi kulture Remedello¹⁰⁵.

Ostale bodeže ovdje prikazane treba uglavnom datirati u razvijeno rano brončano doba, ukoliko je po tipološkom kriteriju i pojedinačno po postojećim paralelama uže datiranje uopće opravdano. Od svijuju četrnaest primjeraka tog oružja iz Jugoslavije kvalitetno je najbolje izrađen veliki bodež (impozantna dužina oštrice iznosi 21 cm!) iz Garice na otoku Krku, koji je prvi puta reproduciran još u 19. st.¹⁰⁶, ali ga Uenze nije registrirao. Ovaj je bodež nesumnjivo italskog tipa, ima neparni broj (tipičnih devet) zakovica i ukrašen je karakterističnim šrafiranim trakama i nazupčanim ornamentom niza sitnih trokutića na gornjem dijelu oštro brušene oštrice (tab. III, 2). U Uenzeovoj kataloškoj publikaciji nismo našli neposredno bliskih paralela ukrasu primjerka iz Garice, pa se u vezi s time može upozoriti na relativno veliku varijabilnost ornamentike bodeža italskog tipa, reprezentiranog prvenstveno sa dvadeset pet bodeža u ostavi Ripatransone (Srednja Italija), a svi se oni međusobno razlikuju u kompoziciji i u pojedinostima ornamentike¹⁰⁷.

Posebni slučaj predstavlja dosad neobjavljeni velik (dužina oštrice 22 cm) i neukrašen bodež iz Pirana u Istri. Po parnom broju rupa za zakovice (njih šest na vrhu oštrice, vidi tab. III, 3) bio bi blizak rhônskom tipu, a ne italskom. Međutim bodež ima niže na oštrici još tri rupe, pa je po tome bio nesumnjivo dva puta u upotrebi. Prema smještaju rupa za zakovice, a pogotovu po donekle asimetrično izlizanoj oštrici velikih dimenzija moglo bi se barem pretpostaviti da

¹⁰¹ O. Uenze, o. c., pp. 40, 68. sqq.

¹⁰² R. Hachmann, o. c., p. 104.

¹⁰³ O. Uenze, o. c., pp. 11 sqq., 21 sqq., karte 1, 2, 5. — Za rasprostranjenost kulture Rhône vidi N. K. Sandars, *Bronze Age cultures in France*, 1957, p. 355 sqq.

¹⁰⁴ O. Uenze, o. c., pp. 75, 77, tab. 2, 9; 10, 35.

¹⁰⁵ O. Uenze, o. c., p. 29. — U sjev. Italiji npr. kulture Polada, Laggazzi i Terremaricoli I A etc., cf. L. Bernabò Brea, Scavi nella caverna delle Arene Candide, I, 1946, p. 317.

¹⁰⁶ Š. Ljubić, *ibidem*.

¹⁰⁷ O. Uenze, o. c., p. 26, tab. 12, 39—16, 39.

je ovo oružje služilo i kao bodež na palici u primarnoj ili vjerojatnije još u sekundarnoj upotrebi. Sličan je neizvjestan problem i u slučaju razvijenog bodeža nekropole Kisapostag u zapadnoj Mađarskoj, koji ima dva reda zakovica, a mogao je služiti i kao bodež na palici (?), donekle u odnosu s pouzdano ustanovljenim bodežom na palici iz Horních Dunajovica u Moravskoj¹⁰⁸. Piranski bodež valja datirati, poput navedenog iz Garice, stupnjem bronca A₂.

Iz uništenih grobova s lokaliteta Obrovac-Han kod Sinja potječu dva neobjavljena brončana bodeža¹⁰⁹, koji također pripadaju skupini »pravih« triangularnih bodeža. Ovdje ih ne reproduciramo, jer će ih objaviti Marović na drugom mjestu. Za nas je važno istaknuti da su oba primjerka, prema svojim tipološkim značajkama, izrazito unjetičkog tipa¹¹⁰, a datiramo ih stupnjem bronca A₂. Po našem mišljenju nije vjerojatan raniji utjecaj iz unjetičkog kulturnog kruga, napose u tim krajevima jadranskog zaleđa. Sva je prilika da su oni približno u isto vrijeme importirani s bodežom na palici iz Martin-Broda u dolini rijeke Une. — Na tlu Panonske nizine registriramo jedan izrazito triangularni doduše oštećeni neobjavljeni bodež iz Banata, nađen u Vršcu,¹¹¹ i to opet nesumnjivo unjetičkog tipa (pet zakovica i veliki trokutasto oblikovani ukras usred oštrice¹¹², dužina sačuvanog dijela 10,6 cm, vidi tab. IV, 1). Vršačka je oštrica bolje izrađena od slično ukrašenog primjerka iz poznate nekropole unjetičke kulturne pripadnosti Gemeinlebern u Donjoj Austriji¹¹³; dalje su opće paralele: bodež Patsch u Tirolu¹¹⁴, pojedini bodeži čuvene ostave bodeža s lokaliteta Kozi Hřbety blizu Unětice (praška okolica) u Češkoj¹¹⁵ itd. Vršački će bodež biti po svoj prilici istovremen objema bodežima unjetičkog tipa iz Obrovac-Hana.

Preostaje šest primjeraka skupine »nepravih« bodeža, jer su već zasebno izdiferencirana dva nesumnjivo izrazito starija bodeža (tab. II, 6, 7), što smo ih prije prikazali. Svi su ti preostali bodeži prema svojim tipološkim značajkama oblikovanja oštrice uglavnom mlađi od njih. Primjena tipološkog kriterija je, doduše, ovdje samo ograničeno moguća, gdje su posrijedi jednostavni i neukrašeni bodeži, za koje nema mnogo smisla tražiti i navoditi brojnije analogije. Takvi su bodeži znatno skromnije izradbe rasprostranjeni u velikom radijusu također u sklopu onih kultura u kojima postoje radionice »pravih« triangular-

¹⁰⁸ A. Mozsolics, o. c., p. 73 sq., tab. V, 36. — Cf. supra n. 64.

¹⁰⁹ Cf. supra n. 92.

¹¹⁰ Veći neukrašeni primjerak ima unjetički oblik i dvodjelni metalni držak; manji primjerak ukrašen je opet ornamentom unjetičkog stila itd., cf., O. Uenze, o. c., p. 31 sqq. (za glavne značajke triangularnih bodeža kulture Unětice).

¹¹¹ Cf., supra n. 90.

¹¹² O. Uenze, ibidem.

¹¹³ J. Szombathy, o. c., tab. 13, 5 — Cf. O. Uenze, o. c., pp. 14, 81, tab. 34, 82 (iznimno 4 zakovice).

¹¹⁴ O. Uenze, o. c., pp. 32, 79, tab. 25, 61.

¹¹⁵ O. Uenze, o. c., pp. 32, 80, tab. 26, 62c; 27, 62d, f. — Daljnju sličnost u pojednostima ornamentike pokazuju gdjekad neki bodeži tzv. tipa Odra—Laba, koji pripadaju sjevernijim krajivima rasprostranjenosti kulture Unětice, tako npr. iz Saske bodež Dresden-Briesnitz, cf. O. Uenze, o. c., pp. 47, 83, tab. 39, 98. — Cf. G. Neumann, Mannus VI. Ergbd., 1928, p. 106, fig. 3.

nih bodeža, tako npr. na Apeninskom poluotoku¹¹⁶ i u Srednjoj Evropi¹¹⁷. Maleni i nedovršeni bodež (tab. II, 2) s Ljubljanskog barja¹¹⁸ koji smo već prije komentirali — usporedivši ga, uz ostalo, s brončanim bodežom lokaliteta Seewalchen-Attersee¹¹⁹ — mogao bi više po mekoći metala (bakar ili bronca siromašna kositrom, moguće s primjesom arsena ?) biti stariji, iako njegov oblik ne odgovara »starinskom« tipu triangularnih bodeža, a bliži je kasnijim primjercima tog oružja, kao što je to mali banatski primjerak (dužina 6,2 cm, vidi tab. IV, 5) iz Vršca (?); za njega je mikroanalizom dokazano da je od bronce¹²⁰. Uz njih valja navesti slične, međusobno gotovo analogne brončane bodeže iz Svete Jane (dužina 12 cm, vidi tab. IV, 4) i Donje Doline (dužina 11,5 cm, vidi tab. IV, 3), doduše ovi posljednji s nešto naglašenim hrptom po sredini oštrice. Tipološka paralela im je npr. u Italiji (bakreni ?) bodež s lokaliteta Poggio Aquilone, iz groba kulturne pripadnosti Remedello¹²¹, ali to nije dokaz da su svetojanski i donjodolinski primjerci morali biti izrađeni po tom uzoru iz Umbrije. Analogije u tim slučajevima tipološki suviše jednostavnog oružja nisu od bitne koristi, jer valja pretpostaviti mogućnost lokalne izradbe. Jedino bi se komparacijom kemijskih analiza moglo u tom smislu doći do određenijih zaključaka. Bodeži Sveta Jana i Donja Dolina nisu po našem mišljenju raniji od stupnja bronca A₂, dok će umbrijski primjerak ipak biti vjerojatno znatno starijeg datuma.

Pripominjemo u vezi s ovdje navedenim slučajem ograničene mogućnosti primjenjivanja tipološkog kriterija da to načelno ne vrijedi samo za »neprave« triangularne bodeže, već inače za sve jednostavno ranobrončanodobno oružje, koje potječe nesumnjivo od eneolitičkih prethodnika. Takva se konzervativnost može slijediti u Karpatskoj kotlini npr. na oblicima jednostavnih brončanih bodeža s jezičcem u sklopu kultura Wietenberg i Otomani, usporedivši ih s pontskim paralelama takva oružja^{121a}, ali svi su ti primjerci izvan okvira našeg razmatranja.

Bodež iz groba 2 s kosturom iz tulumusa VI s položaja Kovačev Do na Glasincu (dužina cca 14 cm, vidi tab. IV, 2) veoma je istrošen i bio je, čini se, dva puta u upotrebi, te pripada, kako je ustanovljeno, najstarijoj, tj. prvoj glasináčkoj fazi grobova¹²². Bodež bi se mogao datirati stupnjem bronca A₂, a lako je moguće da pripada po tipološkim pojedinostima stanovite degeneracije oblika

¹¹⁶ O. Montelius, *La civilisation primitive en Italie*, I, 1895, ser. B, tab. 1, 7; 3, 8—13 etc.; II, 1904, ser. B, tab. 114, 2, 3, 5; 117, 4, 5 etc. — Cf. supra n. 78, 42.

¹¹⁷ J. Neustupný, *WPZ*, 30, 2, 1943, p. 149, fig. 10, 1. — L. Hájek, o. c., fig. 1, 5. — L. Hájek, *PA*, XLV, 1-2, 1954, p. 138, fig. 12, 6, 13, 15. — K. Tihelka, *PA*, XLIV, 2, 1953, p. 274 sq., fig. 26, 1, 2. — E. Plesl, *PA*, L, 1, 1959, p. 43, fig. 16, 8. — B. Chropovský, M. Dušek, *Arch. Slov. Fontes*, III, 1960, p. 75, tab. VIII, 4; p. 201, tab. XLVIII, 12, etc.

¹¹⁸ Cf. supra n. 39.

¹¹⁹ Cf. supra n. 40.

¹²⁰ Cf. supra n. 90.

¹²¹ G. A. Colini o. c., pp. XVIII, 216 sq., fig. 44 (analiza ?).

^{121a} K. Horedt, *Dacia*, n. s. IV, 1960, p. 129, fig. 13, 4, 5. — L. Hájek, *Kommission Áneolithikum u. ält. Bronzezeit*, 1958 (1961), p. 72, fig. 14. — Cf. supra lit. cit. n. 9, 10.

¹²² A. Benac-B. Čović, o. c., pp. 9, 25 sq., tab. III, 2. — Napominjemo, da fragmentirani i nagorjeli brončani bodež iz groba 1 (s paljevinom) tulumusa VII s istog položaja (o. c., pp. 9, 26, tab. II, 18) nije triangularan, kako se to (ibidem) navodi, već pripada najranije vjerojatno mlađem vremenu srednjega brončanog doba (tj. stupanj bronca C), pa, dakako, taj grob nije ranobrončanodobni.

završnom vremenu tog stupnja, odnosno prijelaznom vremenu bronca A_2 — B_1 ¹²³. Taj grob 2 nema inače značajnih priloga za uže datiranje, a nažalost je dosad na glasinačkoj visoravni broj grobova prve glasinačke faze izuzetno skroman¹²⁴.

Zatvoreni grobni nalaz iz Obrovac-Hana blizu Sinja od velikog je značaja za našu temu, pa je potreban kraći osvrt na brončano oružje iz tog groba u kamenom kovčegu s muškim kosturom u stavu čučanja, što će ga Marović objaviti na drugom mjestu¹²⁵; zbog tog razloga ne reproduciramo ovdje ovo oružje. U grobu je nađena oštrica malog i jednostavnog triangularnog bodeža, koji nije po svom obilježju, čini se, rani tip i možemo ga pribrojiti prethodno navedenim »nepravim« primjercima. Nadalje sadrži isti taj grob kratak brončani mač s metalnim drškom, kojeg valja popratiti ovdje barem sumarnim komentarom. Najbliža mu je paralela poznati kratak mač iz Donje Doline (tab. VIII, 1), što ga je već odavno objavio Truhelka¹²⁶. Poput spomenutog triangularnog bodeža (tab. IV, 3) i taj je mač, nažalost, slučajan nalaz. Ipak je zanimljiva pojava da baš ova dva pojedinačna primjerka oružja potječu iz Donje Doline, što može, ali per analogiam na Obrovac-Han, ne mora biti slučajnost. Poblizi nam podaci o mjestu i okolnostima nalaza nisu poznati, međutim to oružje (tab. IV, 3, VIII, 1) ukazuje na dosad nezapažene arheološke tragove iz prijelaznog vremena bronca A_2 — B_1 na desnoj obali Save u Donjoj Dolini. Kratki mačevi Donje Doline i Obrovac-Hana razvili su se, naime, od triangularnih bodeža — na što se već u literaturi posebice pri donjodolinskom nalazu upozorilo¹²⁷ — i to u završno vrijeme stupnja bronca A_2 , iako bismo ih same po sebi datirali i po ostalim analogijama početnim stupnjem bronca B_1 , tj. poslije 1600. g., negdje približno u polovicu 16. st., odnosno u vrijeme mikenskih grobova u rovu (Schachtgräberzeit)¹²⁸. U potrebnom komentaru o kronološkim pitanjima pripominjemo, da je Childe ukazao ne samo na dodirivanje prijelaznog vremena bronca A_2 — B_1 , već i na stanovito možda i relativno duže vremensko paraleliziranje završnog stupnja bronca A_2 i početnog stupnja bronca B_1 ¹²⁹, što je načelno prihvaćeno u literaturi donekle s rezervom, iako valja na umu imati to da ranobrončanodobni elementi mogu biti povezani u istoj cjelini nalaza gdjekad i s onima početnog srednjega brončanog doba¹³⁰. Kasno vrijeme bronca A_2 , odnosno prijelazno vrijeme bronca A_2 — B_1 , pokušalo se, prema koncepcijama Hachmannovim, obilježiti još i kao tzv. broncu A_3 , ali to za Srednju Evropu ne samo terminološko pitanje ostaje otvoreno, bar zasad¹³¹.

¹²³ To se datiranje podudara približno s onime obaju autora, cf. A. Benac-B. Čović, Glasinac, 2, 1957, p. 59.

¹²⁴ I novija inače značajna revizijska istraživanja na Glasincu nisu u tome pogledu ništa pridonijela. cf. B. Čović, GZM, n. s. XIV, 1959, pp. 69, 71, 73.

¹²⁵ Cf. supra n. 91.

¹²⁶ Čuva ZMS, inv. br. 19784 (crtež dugujemo Đ. Basleru, Sarajevo), cf., Č. Truhelka, GZM, XIII, 1901, p. 242 sq., fig. 3. — Cf. Č. Truhelka, WMBH, IX, 1904, p. 68 sq. fig. 39. — R. Hachmann, o. c., pp. 91, 99, 226, tab. 60, 3.

¹²⁷ H. Müller-Karpe, Hessische Funde etc., 1949, p. 27, n. 17. — Cf. R. Hachmann, o. c., p. 102.

¹²⁸ J. Werner, o. c., p. 293. — Cf. R. Hachmann, o. c., p. 180.

¹²⁹ V. Gordon Childe, Festschrift O. Tschumi, 1948, p. 72.

¹³⁰ W. A. v. Brunn, o. c., p. 50.

¹³¹ R. Hachmann, o. c., p. 115 sqq. — Cf. V. Milošević, Germania, 38, 1960, p. 229 — V. Torbrügge, o. c., p. 9 sq. n. 40, fig. 1 (komparativna shema).

Usprkos kontroverzama oko toga spomenuli smo nastojanje inozemne literature, baš zbog grobne cjeline Obrovac-Han, koja bi išla u prilog Hachmannovoj tezi o njegovu drugom horizontu na Baltiku, koji Hachmann sinhronizira s vremenom (podstupnjeva odnosno faza) bronca A₂ i A₃ u južnoj Njemačkoj¹³². Budući da nije moguće ovdje reproducirati oružje iz grobne cjeline Obrovac-Han, nema smisla iznositi opisno-tipološke podatke i analogije, pogotovu za bodež. Za kratki mač valja ipak iznijeti nekoliko podataka, jer se u našoj domaćoj literaturi nije još odredilo od Truhelkinih vremena noviji opće kronološki značaj tog tipa oružja, za što je donjodolinski primjerak (tab. VIII, 1) pružao izvjesnu mogućnost. Grobna cjelina iz Obrovac-Hana dala je čvršći kronološki oslonac. Funkcionalno su oba primjerka iz Donje Doline i Obrovac-Hana prijelazan oblik bodeža na mač (najveća dužina donjodolinskog je cca 54 cm, a obrovačko-hanskog cca 32,5 cm), ali prema uvriježenoj praksi valja ih, slijedivši ostale analogije izvan Jugoslavije, obilježiti nazivom: kratki mačevi. Kao takvi oni su i najstariji primjerci brončanih mačeva u Jugoslaviji. Pored opće sličnosti podudara im se napose oblik i ukras balčaka, te broj zakovica, iako postoje uočljive inačice u obliku i ukrasu jabučica i oštrica. Oba primjerka pripadaju skupini mačeva tipa Apa po Holste-Hachmannovoj nomenklaturi¹³³, odnosno tipa Hajdúsámson po Lomborgovoj nomenklaturi¹³⁴, i to prema kratkim mačevima iz tih dviju znamenitih ostava, koje predstavljaju ključne zatvorene nalaze za prve početke srednjega brončanog doba, napose kulture Otomani u zapadnoj Transilvaniji, odnosno kulture Füzesabony u istočnoj Mađarskoj i u istočnoj Slovačkoj.

Ostave Hajdúsámson i Apa datirane su u literaturi¹³⁵, uz ostali njima više ili manje srodni bogati metalni materijal u Karpatskoj kotlini, okvirno u podunavsko srednje brončano doba — opet po mikenskim paralelama, koje imaju svoj jaki odraz u bogatoj ornamentici metalnih artefakata, posebice u Transilvaniji. Međutim stupanj bronca B₁, odnosno tzv. Holsteov horizont Lochham¹³⁶ u Bavarškoj ne podudara se potpuno sa starijim vremenom podunavskog srednjega brončanog doba u Karpatskoj kotlini, jer se ono ne može omeđiti na isti način, zbog ranobrončanodobne tradicije u tom prostoru. Zato se u literaturi ističe baš to prijelazno vrijeme bronca A₂—B₁. Ostaje još i dalje otvoreno pitanje u kolikoj je mjeri transilvanska brončanodobna kultura — obilježena u svom početnom stadiju horizontom ostava Apa i Hajdúsámson — relativno starija od srednjoevropske kulture grobnih humaka sjeverno od Alpa¹³⁷? Te kontroverze ostavljamo po strani. Hachmannova kronologija — bez obzira na veću ili manju opravdanost

¹³² Cf. supra n. 131.

¹³³ F. Holste, Die bronzezeitl. Vollgriffschwerter Bayerns, Münchner Beiträge etc., 4, 1953, pp. 32, 45, tab. 17, karta 3. — R. Hachmann, o. c., p. 91 sqq.

¹³⁴ E. Lomborg, Acta Archaeol., XXX, 1956, p. 72 sqq.

¹³⁵ V. Gordon Childe, The Danube in Prehistory, 1929, fig. 147. — I. Nestor, Marburger Studien, 1938, p. 181 sqq. — D. Popescu, Dacia,

VII/VIII, 1937/40, p. 119 sq. — P. Reinecke, WPZ, 29, 1, 1942, p. 97 sqq., fig. 2, 3. — D. Popescu, Die frühe u. mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen, 1944, p. 107 sqq., fig. 53, 54, tab. XIV, 1—6. — J. Werner, o. c., p. 300. — F. Holste, o. c., pp. 9, 45. — V. Milošević, Germania, 37, 1959, p. 71 sqq. — Istoría Romínei, I, 1960, pp. 111, 115 (I. Nestor).

¹³⁶ F. Holste, Marburger Studien, 1938, p. 95 sqq.

¹³⁷ E. Lomborg, o. c., pp. 78 sq., 132, 144.

hipoteze o postojanju tzv. bronce A_3 ¹³⁸ — insistira posebice ne samo na većoj starosti ključnih ostava Apa i Hajdúsámson, koje on pripisuje završnom ranom brončanom doba¹³⁹ na tlu zapadne Transilvanije i istočne Mađarske, već se posebice bazi tzv. skupinom mačeva tipa Apa, iskonski starijima od stupnja bronca B_1 , odnosno horizonta Lochham u Bavarskoj, kojemu pripada u Mađarskoj npr. zatvorena cjelina ostave Sárbogárd, nota bene s neukrašenim mačem mlađeg razvojnog oblika istoga tipa¹⁴⁰.

Opsežna komparativna Hachmannova istraživanja o tipologiji i kronologiji mačeva tipa Apa ovdje ne rekapituliramo, pa upućujemo, zbog poblize orijentacije na njegovu publikaciju¹⁴¹. Ta su istraživanja značajna ne samo za ovdje prikazani mač iz Donje Doline (tab. VIII, 1) i njegovu paralelu u grobu Obrovac-Han, već i za druge nalaze oružja s jugoslavenskog teritorija, koje pripadaju tom vremenu. Zo donjodolinski primjerak dobra je analogija mač tipa Apa s lokaliteta Pella u grčkoj Makedoniji, oštrice su im tipološki identično izvijene i ukrašene na isti način kako je to vidljivo na tzv. drugom maču ostave Apa¹⁴². Sva je prilika da su ti mačevi importirani u Posavinu i dalje sve do u Makedoniju iz radionica negdje u Karpatskoj kotlini, iako mač iz Pelle ima jabučicu oblikovanu poput jabučice mača s lokaliteta Au u Donjoj Austriji¹⁴³, koji je doduše datiran stupnjem bronca B_1 . Valja imati na umu činjenicu da se svi mačevi tipa Apa međusobno razlikuju s više ili manje tipoloških odnosno stilskih inačica oblika i ukrasa. Tako je i primjerak iz Obrovac-Hana u odnosu na donjodolinski udaljeniji od prototipa Apa; on ima dodirnih tačaka s poznatim kratkim mačem Maiersdorf u Donjoj Austriji (oštrica) i s dugim bodežom Perjen u Tirolu (vršak jabučice). Uenze baš to oružje tumači kao mlađe razvojne oblike bodeža unjetičkog tipa¹⁴⁴, ono je prijelaznog oblika od bodeža na mač, a po Willvonsederovoj kronologiji pripada srednjem brončanom doba Austrije¹⁴⁵, iako krasan maiersdorfski primjerak Pittioni datira stupnjem bronca B_1 , povežavši ga sa skupinom nalaza tipa Mistelbach-Regelsbrunn, u kojoj je tradicija bronce A_2 još veoma izrazita¹⁴⁶. Ovaj se podatak približava Hachmannovoj kronološkoj koncepciji, kojoj grobna cjelina Obrovac-Hana daje novu potvrdu i po priloženom triangularnom bodežu. Dakle kratak mač iz Obrovac-Hana predstavlja zapravo mješavinu između mača Hachmannova tipa Apa i Uenzeova mlađega razvojnog oblika bodeža tipa Ūnětice. Za datiranje te grobne cjeline predlažemo zasad, dok čitavo groblje nije objavljeno, prijelazno vrijeme bronca A_2 — B_1 .

¹³⁸ E. Lomborg, o. c., p. 132. — Cf. supra n. 131.

¹³⁹ R. Hachmann, o. c., pp. 93 sq., 111, 151 sqq., 221, 228, tab. 2, 3, 63, 64.

¹⁴⁰ R. Hachmann, o. c., pp. 229. — Cf. F. Holste, Die bronzzeitl. Vollgriffschwerver Bayerns. Münchner Beiträge etc., 4, 1953, p. 5, n. 17, tab. 5 C.

¹⁴¹ R. Hachmann, o. c., pp. 91—111.

¹⁴² R. Hachmann, o. c., pp. 91 sqq., 216, tab. 60, 3, 2; 63, 2. — Cf. D. Popescu, o. c., p. 123, fig. 64.

¹⁴³ R. Hachmann, o. c., pp. 132 sqq., 141, 219, tab. 60, 2; 49, 18. — E. Lomborg, o. c., p. 83, fig. 13. — Cf. F. Holste, o. c., pp. 9 sqq., 45, tab. 3, 3.

¹⁴⁴ O. Uenze, o. c., pp. 15, 36, 40, 81, 85, tab. 34, 83; 51, 125. — Cf. R. Hachmann, o. c. pp. 100, 102, tab. 58, 7, 8.

¹⁴⁵ K. Willvonseder, Die mittlere Bronzezeit in Österreich etc., 1937, p. 82 sqq., tab. 48, 9; 51, 1.

¹⁴⁶ R. Pittioni, Urgeschichte d. österr. d. Raumes, 1954, pp. 358 sq., 366.

Zadržavši se razmjerno nešto duže na kronološkim problemima, što ih je Hachmannova teza o mačevima tipa Apa izazvala i za odgovarajuće arheološke nalaze s jugoslavenskog teritorija, preostaju nam još dva brončana primjerka bodeža, također iz prijelaznog vremena bronca A_2 — B_1 . To su bodeži iz Velikog Gaja i još jedan prije nespomenuti s izričito izvijenim sječivom sa Studenec-Iga, oba nažalost slučajni nalazi, pa i njih valja vrednovati s tipološko-komparativnog gledišta. Nesumnjivo su se oba ova kičeno ukrašena primjerka razvila tipološki od triangularnih bodeža, premda se obično ne ubrajaju u tu skupinu oružja u užem smislu. Bodež s lokaliteta Veliki Gaj (tab. VII, 1), sjeverno od Vršca u Banatu, dospio je u muzej Timisoara, a objavio ga je usput Milleker¹⁴⁷ bez određenijeg komentara. Sačuvan je samo u fragmentu (dužina sačuvanog dijela 9 cm, čitavog približno oko 20 cm), ali se radionički može jasno determinirati već po specifičnom ornamentu spiralnih kuka, tipičnih za horizont Apa-Hajdúsámson, što se često susreće na oružju transilvanske radioničke pripadnosti, posebice na nadžacima i mačevima ostava Apa i Hajdúsámson¹⁴⁸ itd. Bliska je paralela bodež bez lokaliteta iz Mađarske¹⁴⁹, također slučajan nalaz, ali nešto bolje sačuvan od onog iz Velikog Gaja. Od odlučne je važnosti, međutim, nalaz objema navedenim primjercima gotovo analognog bodeža, s dobro sačuvanim ornamentom, iz gornjeg sloja brončanodobnog naselja Barca I, u istočnoj Slovačkoj, s keramikom kulture Otomani; taj je sloj precizno datiran nizom ranobrončanodobnih brončanih sjekira (srodnih tipu Langquaid-Plavnice), svakako stupnjem bronca A_2 . To datiranje potvrđuje još i drugi nalaz bodeža, ukrašenog unjetičkim ornamentom, s groblja Barca III; ono pripada spomenutom naselju Barca I, istraženom suvremenim metodama i nesumnjivo je to naselje od velike kronološke važnosti za Karpatsku kotlinu prijelaznog vremena A_2 — B_1 ¹⁵⁰. Mješavina unjetičkog ornamenta s transilvanskim spiralnim ukrasom uočljiva je osim toga na jednom bodežu iz nekropole Hernádkak u istočnoj Mađarskoj¹⁵¹, koja se pripisuje kulturi Otomani, tj. Füzesabony, a bodež je i po svom obliku blizak onome iz Barce I. Na tom je naselju ustanovljen, uz ostalo, kalup za lijevanje bodeža oblikovanog poput nedovršenih primjeraka neukrašenih brončanih bodeža iz ostave Kelebija (blizu Subotice) u Mađarskoj, koji su po svojem obličju srodni navedenim bodežima: Barca I, Mađarska (bez lokaliteta) i Veliki Gaj (tab. VII, 1). Brončani

¹⁴⁷ Čuva Muzeul rég. Banat. Timisoara, inv. br. ?, cf. B. Milleker, *AE*, 1899, p. 415, fig. I, 4. — F. Milleker, *Starinar*, 1940, p. 33, fig. 25, 4. — R. Hachmann, o. c., pp. 91 sq., 98, 103, 226, tab. 62, 10.

¹⁴⁸ D. Popescu, o. c., p. 109 sqq., fig. 47, 53. — F. Holste, o. c., pp. 8 sqq., 32, tab. 3, 5; 4, 1, 4; 5, 1, 2, 4. — R. Hachmann, o. c., p. 91 sqq., tab. 63, 4, 3; 64, 3, 2, 1. — E. Lomborg, o. c., p. 72 sqq., fig. 9, 4, 3; 8, 3, 2, 1.

¹⁴⁹ J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, I, 1886, tab. LXXXV, 2: — Cf. R. Hachmann, o. c., pp. 91 sqq., 229, tab. 62, 11.

¹⁵⁰ L. Hájek, *Kommission Äneolithikum u. ält. Bronzezeit*, 1958 (1961), pp. 61—73, fig. 12; 11; 13, 1. — Cf. R. Hachmann, o. c., pp. 91 sq., 97 sq., 226. — Za tip sjekira Langquaid-Plavnice cf. R. Hachmann, o. c., pp. 211, 227, tab. 54, 1—3, 6, 34, 38.

¹⁵¹ L. Hájek, o. c., p. 72, fig. 13, 2.

nadžak sa spiralnim ukrasom ostave Kelebija podudara se tipološki opet s odgovarajućim primjercima iz ostava Apa i Hajdúsámson, odnosno pripada transilvanskom radioničkom krugu tog vremena¹⁵².

Bodež (tab. VII, 2) iz Studenec-Iga spominje se često u literaturi od Monteliusa dalje, a Ložar ga je kod nas opširnije prikazao¹⁵³. Ložar je ispravno uočio da taj brončani primjerak pripada mlađem horizontu od onih bakrenih prije navedenih (tab. I, 3—7, II, 1), nazvao ga je »triangularnim«, nastojeći objasniti taj bodež kao mješavinu unjetičkog i rhônskog tipa u vidu Uenzeove tipološke sistematike¹⁵⁴. To je jednim dijelom približno realno, ali su Ložarevi ostali pokušaji brončanodobnih komparacija i njegovi kronološki izvodi uglavnom neupotrebljivi i dijelom netačni¹⁵⁵, pa ih ostavljamo po strani. Taj posljednji bodež (dužina 20,65 cm, vidi tab. VII, 2) s Ljubljanskog barja, o kojemu sada raspravljamo, nije doduše više triangularan tip u užem smislu, već predstavlja, kako smo već spomenuli, mlađi razvojni oblik, što ga je Uenze prvenstveno izvodio od tipa Unětice¹⁵⁶, dok je Hachmannu za genetički razvoj oružja povezanog s njegovim mačevima tipa Apa zapravo najvažniji italski tip triangularnih bodeža uz utjecaje rhônskog tipa, ne isključivši, dakako, poznate uzajamne dodire italskog tipa i unjetičkog tipa, što se mogu pratiti i na importu pojedinih italskih bodeža na češko tlo, odnosno i unjetičkih bodeža na italsko tlo itd.¹⁵⁷ Bogato ukrašen bodež Studenec-Ig po obliku izvijene oštrice i po osnovnom izvijenom duktusu ornamenta velikog trokuta od snopa crta ukrašenog lučnim girlandama, pripada također skupini mačeva tipa Apa, ali u širem smislu; nedostaje mu transilvanski ukras spiralnih kuka, kako smo to vidjeli na bodežu Veliki Gaj (tab. VII, 1) i njegovim neposrednim paralelama. Na bodežu Studenec-Iga postoje i druga odstupanja. Gornji dio njegove oštrice ima polukružan ukras, sličan npr. onom na triangularnom bodežu italskog tipa iz Garice (tab. III, 2), viseći šrafirani trokuti bliski su takvu ukrasu na već prije spomenutom oružju s tirolskog lokaliteta Perjen i donjo-austrijskog lokaliteta Maiersdorf¹⁵⁸, koje ne pripada skupini mačeva tipa Apa, a vremenski je ono nešto mlađe od stupnja bronca A₂. Dobru paralelu za bodež Studenec-Ig predstavlja kratki brončani mač iz tumulusa s lokaliteta Kokocko-Horomyšlice (nedaleko Plzena) u Češkoj, što ga Schráníl i Filip pripisuju kulturi grobnih humaka srednjega brončanog doba¹⁵⁹, iako Eisner s pravom ističe baš na tom primjerku izrazitu ranobrončanodobnu tradiciju, povezavši je s kulturom Unětice¹⁶⁰, pa taj mač po svojoj prilici pripada opet prijelaznom vremenu bron-

¹⁵² R. Hachmann, o. c., pp. 91, 97, 226, 228, tab. 62, 1—6; 63, 6, 4; 64, 2, 3. — Cf. A. Mozsolics, *Antiquitas Hungar.*, III, 1949, p. 17 sqq., fig. 3, 5, 1—5.

¹⁵³ Čuva NMLj, inv. br. 4793, cf. O. Montelius, *Die Chronologie d. ält. Bronzezeit etc.*, 1900, p. 129, fig. 318. — W. Šmid, *Carniola*, II, 1909, p. 118, fig. 22, tab. IV, 6. — W. Schmid, *PZ*, III, 1911, p. 179, fig. 6. — R. Ložar, *GMDS*, XXIV, 1943, pp. 64, 71 sqq., fig. 5. — R. Hachmann, o. c., pp. 90 sqq., 226, tab. 62, 8.

¹⁵⁴ R. Ložar, o. c., p. 71 sq., n. 84—91.

¹⁵⁵ R. Ložar, o. c., p. 72 sq., n. 92—100.

¹⁵⁶ O. Uenze, o. c., p. 40.

¹⁵⁷ R. Hachmann, o. c., pp. 100—105.

¹⁵⁸ O. Montelius, o. c., fig. 317, 316. — Cf. supra n. 144, 145.

¹⁵⁹ J. Schráníl, o. c., p. 132, tab. XXVI, 3. — J. Filip, o. c., p. 355, tab. 17, 10.

¹⁶⁰ J. Eisner, *PA*, XXXIII, 3-4, 1923, p. 225, fig. 91, 2. — Cf. J. Smolík, *PA*, XII, 8, 1883, col. 346, tab. XV, 9.

ca A₂—B₁, što potvrđuje uostalom i ranobrončanodobna sjekira tipa Langquaid-Plavnice s istog lokaliteta¹⁶¹. Navedeni je primjerak iz Češke ukrašen s tri mala viseća šrafirana trokuta i s velikom trokutastom kompozicijom od snopa crta na oštrici, izvedenom poput ukrasa oštrice našeg primjerka iz Kranjske (tab. VII, 2), ali bez lučnih girlanda, odnosno srodna je uglavnom onoj na mačevima tipa Apa iz Donje Doline (tab. VIII, 1), i s makedonskog lokaliteta Pella¹⁶². U opsežnom materijalu oružja što ga je Hachmann prikazao iz raznih krajeva Evrope nije doduše naveden mač iz Češke, što smo ga netom spomenuli, već je Hachmann ukazao na mač s lokaliteta Polehradice u Moravskoj¹⁶³, doduše skromnije ukrašen od bodeža Studenec-Ig, međutim ipak s lučnim girlandama na kompoziciji ukrasa njegove oštrice. Na Sjeveru Evrope oko Baltika može se naći, prema Hachmannovu materijalu brončanodobnih nalaza, još niz bližih ili daljih analogija za bodež iz Studenec-Iga, to su npr.: bodeži s jütlandskih lokaliteta Fur i Horne Kirkegard u Danskoj, zatim Frotheim (pokrajina Westfalen) i Toppenstedt (pokrajina Hannover) u sjev. Njemačkoj¹⁶⁴ i oštrice mačeva s pomeranskog lokaliteta Rosenfelde u sjev. Njemačkoj¹⁶⁵ itd. Navedeni mačevi i bodeži srodni su nesumnjivo sa skupinom mačeva tipa Apa. Na Sjeveru Evrope postoji još više neobično ukrašenih primjeraka tog tipa oružja. Dovoljno je podsjetiti na Holsteove primjere mačeva s lokaliteta Stensgard i Torupgarde s baltičkih otoka Danske¹⁶⁶, koji su oblikovani po transilvanskom prototipu Apa, iako njihov komplicirani ukras varira od njega u nekoliko stilskih pojedinosti. Hachmann dovodi to oružje sjevernoevropske brončanodobne izradbe opet u vezu s impulsima s Juga, i to s bodežima italiskog tipa¹⁶⁷, dok netom spomenute bodeže s evropskog Sjevera supsumira pod skupnim nazivom »tip Sögel« — povodeći se za Sprockhoffovom nomenklaturom za odgovarajuće nalaze oružja Donje Saske i drugih sjevernjačkih krajeva¹⁶⁸ — insistirajući na njihovu podunavsko-transilvanskom prototipu, prema kojemu su se na Sjeveru Evrope oponašali ti oblici oružja. U tom je smislu trebalo opširnije vrednovati tipološki veoma značajan bodež s lokaliteta Studenec-Ig (tab. VII, 2), koji je nastao na periferiji transilvanskog radioničkog kruga mačeva tipa Apa, a prema njegovu obliku i njegovim stilskim značajkama ukrasa služio je za uzor bodežima tipa Sögel na Sjeveru Evrope. Valja pripomenuti ovom prilikom još i to da kratki mač s lokaliteta Lavrica¹⁶⁹ na Ljubljanskom barju pokazuje po stilu svog ukrasa još netom spomenutu tradiciju, ali je taj mač po svom osnovnom obliku ipak mlađi, tj. pripada potpuno srednjem brončanom doba stupnja B, pa ga s tog razloga nismo ovdje uzeli u obzir. Bit će prikazan

¹⁶¹ J. Smolík, o. c., col. 346, tab. XV, 10. — Za tip sjekire Langquaid-Plavnice, cf. supra n. 150.

¹⁶² R. Hachmann, o. c., p. 216, tab. 60, 2. — Cf. O. Montelius, o. c., fig. 320.

¹⁶³ R. Hachmann, o. c., pp. 90, 227, tab. 62, 9.

¹⁶⁴ R. Hachmann, o. c., pp. 184 sq., 203, 201, tab. 10, 9; 19, 16; 38, 6, 16.

¹⁶⁵ R. Hachmann, o. c., p. 198, tab. 24, 3, 4. — Cf. F. Holste, o. c., p. 45, tab. 4, 6, 7.

¹⁶⁶ F. Holste, o. c., p. 45, tab. 3, 7, 6. — Cf. R. Hachmann, o. c., p. 190, tab. 25, 1; 24, 1.

¹⁶⁷ R. Hachmann, o. c., pp. 91, 100 sq.

¹⁶⁸ E. Sprockhoff, PZ, XVIII, 3-4, pp. 123 sqq., 131 sqq. — Cf. R. Hachmann, o. c., pp. 30 sqq., 90 sqq., 201.

¹⁶⁹ Čuva NMLj, inv. br. 5045, cf. W. Šmid, Carniola, II, 1909, p. 118, fig. 17, tab. IV, 5. — R. Ložar, o. c., p. 73 sq., fig. 6.

zajedno s njemu srodnim neobjavljenim mačevima iz Gospića (tip Sauerbrunn), iz Doline (tip Boiu) i s ostalim oružjem srednjega brončanog doba iz Hrvatske^{169a}.

Nakon interpretacije nalaza najstarijeg metalnog oružja u Jugoslaviji od eneolitika do prvih početaka srednjega brončanog doba — izuzevši sve bakarne i brončane sjekire — preostaje nam sumaran osvrt na nekoliko značajnih nalaza metalnog nakita, i to prema određenom izboru bez ikakve namjere da pružimo kompletan pregled. Najveći dio tih nalaza, bilo zatvorenih bilo pojedinačnih, već je objavljen, pa smo u većini slučajeva odustali od toga da objavljeni nakit ovdje ponovno reproduciramo. S obale Jadranskog mora navodimo uništeni zlatni nakit Split-Gripe, koji je po sačuvanim popratnim bakrenim sjekirama ove ostave nesumnjivo eneolitički, vjerojatno u dodiru s istočnopanonskom kulturom Bodrogkeresztur¹⁷⁰, dok je nakit zlatnog blaga Privlaka-Nin¹⁷¹, usprkos stilskoj i tehničkoj srodnosti s onim ostave Split-Gripe¹⁷², prema nedavno iznesenim argumentima¹⁷³ možda od njega nešto mlađi, tj. ranobrončanodobni, iako se u njemu nazire tradicija utjecaja kulture zvonastih pehara. Podrijetlo je ovog zlatnog nakita i njegovo uže datiranje teško sa sigurnošću odrediti, ali smatramo vjerojatnim da je blago Privlaka-Nin približno istovremeno npr. s triangularnim oblicima oružja s istočne obale Jadrana i njegova zaleđa, o kojemu je naprijed bilo riječi.

Na području jugoslavenskog Podunavlja valja opet upozoriti na Srijem, odakle navodimo rijedak pojedinačni nalaz eneolitičkog zlatnog pločastog ženskog idola iz Progra, koji se pripisuje, po sigurnim paralelama iz Karpatske kotline, kulturi Bodrogkeresztur¹⁷⁴, nadalje zlatni nakit krnjeg ženskog groba iz Popinaca s dijademom i đerdanom, eneolitičkog ili ranobrončanog vremena stupnja bronca A₁¹⁷⁵. Za popinački se nakit može pretpostaviti da je importiran iz Karpatske kotline, ali opredjeljivanje ovoj ili onoj kulturi u Srijemu nije moguće u tom slučaju sa sigurnošću odrediti. Nismo kartirali slavonski lokalitet Čepin kod Osijeka, odakle potječu tri trake od zlatnog lima, slične onima popinačkog dijadema, iako su proglašene navodno ukrasima kasnobrončanodobnih šljemova¹⁷⁶, što po svoj prilici nije tačno. Smatramo da su te trake mogle funkcionalno služiti kao dijadem ili eventualno kao ukras nošnje, ali za njihovo datiranje u vjerojatnom vremenskom rasponu od kasnoga eneolitika kroz brončano doba ne raspola-

^{169a} Z. Vinski, Vjesnik AMZ, III. s. I, 1958, p. 29.

¹⁷⁰ I. Marović, Vjesnik arh. hist. dalm., LV, 1953, pp. 127 sq., 137, 140, fig. 4. — Cf. M. Garašanin, Praistorijska sekcija ADJ, I, 1960, p. 34 sqq., n. 97, 98.

¹⁷¹ Čuva AMZ, Zap. 50/49, br. 20, cf. Z. Vinski, Arheol. radovi i rasprave JAZU, I, 1959, p. 209 sqq., tab. I, 1—5, II, 6—14.

¹⁷² Z. Vinski, o. c., p. 211, tab. II, 15—16.

¹⁷³ Z. Vinski, o. c., p. 211 sqq.

¹⁷⁴ Čuva AMZ, Zap. 50/49, br. 209/386., cf. K. Vinski-Gasparini, Antidoron M. Abramić, I, 1954/7, p. 6 sqq., fig. 1. — Cf. P. Patay, AÉ, 1959, p. 94. — V. Miložić, Germania, 31, 1953, p. 7 sqq., tab. 1. — P. Patay, Germania, 37, 1959, p. 84 sqq. — P. Patay, AÉ, 1958, p. 39, tab. XVII, 4.

¹⁷⁵ Čuva AMZ, Zap. 50/49, br. 209/519, cf. Z. Vinski, o. c., p. 213 sq., tab. III, 17, 18 (s analogijama).

¹⁷⁶ Čuva MNMBp, inv. br. 32/1880/1—3, cf. A. Mozsolics, A Arch H, V, 1955, p. 52, n. 70, fig. 6.

žemo sigurnijim podacima, odnosno odgovarajućim analogijama¹⁷⁷. U mađarskoj se literaturi ponovno spominju tri eneolitičko-ranobrončanodobne zlatne ukrasne pločice tipa Stollhof, navodno iz Čepina ili iz okolice Osijeka¹⁷⁸, međutim još od Hampelovih vremena postoji u literaturi prava zbrka podataka za taj nakit i nažalost je još uvijek neobjašnjivo gdje bi se te zlatne pločice zapravo nalazile, na što smo nedavno upozorili¹⁷⁹.

Veoma je važna grobna cjelina iz ženskog skeletnog groba u Vukovaru (položaj Velika skela), koji je već odavno bio objavio Brunšmid¹⁸⁰, pripisujući taj nalaz eneolitičkom vremenu. Iako grobni prilozi po stilu odaju relativno arhaičan opći utisak, smatramo veoma vjerojatnim da ovaj vukovarski grob valja datirati u rano brončano doba, za razliku od dva druga (na istom mjestu objavljena) nesumnjivo eneolitička groba s drugih položaja u Vukovaru, koji nemaju metalnih priloga, pa ih ostavljamo po strani. Nedavno izvršena spektralna analiza¹⁸¹ metalnih priloga iz ženskog skeletnog doba u Vukovaru pokazala je da bakar dijadema i bakar samo jednog od spiralnih ukrasa sadrži primjesu arsena — inače čestu pojavu za početke brončanog doba — dok oštećeni limeni svitak i ostala tri spiralna ukrasa pokazuju tragove primjesa, koje se međusobno sve razlikuju, pa je vjerojatno da nisu rađene na jednom mjestu od iste bakarne sirovine. Spiralni ukras podsjeća na veoma raširene naočaraste spiralne privjeske koji se mogu slijediti u srednjem Podunavlju od eneolitičke badenske kulture kroz ranobrončanodobne kulture s golemim radijusom rasprostranjenosti (npr. kulture Ūnětice, Wieselburg, Kisa-postag, Periamus itd.) i s neobično dugotrajnom upotrebom¹⁸², tako da nemaju osobitu kronološku vrijednost. Međutim ova četiri vukovarska primjerka spiralnih ukrasa ne pripadaju zapravo tom uobičajenom naočarastom ukrasnom tipu, već predstavljaju deformiranu inačicu bližu tzv. tipu spiralnog tutulusa, što ga poznaju faze razvijenih kultura Straubing u Bavarskoj i Ūnětice u južnoj Češkoj, s najbližom analogijom u grobnom nalazu Lhotice¹⁸³. Vukovarski primjerci nisu s tim nakitom spiralnih tutulusa tipološki identični i po svoj prilici nisu nužno morali odanle proizaći, jer su funkcionalno služili kao privjesci, čini se, na đerdanu, a stvaraju nesumnjivo »starinski« dojam; to potvrđuje i njihova analiza, premda bakarni artefakti traju češće i u rano brončano doba, kako to dokazuje, uz ostalo, npr. baš analizirani spiralni tutulus iz same nekropole Straubing, izrađen, po

¹⁷⁷ Z. Vinski, o. c., p. 225 sq., tab. IX, 78, 79.

¹⁷⁸ P. Patay, o. c., p. 44, tab. XVII, 5, XIX. — Cf. J. Korek, *Folia Arch.*, XII, 1960, p. 32 sq., tab. VI, VII.

¹⁷⁹ Z. Vinski, o. c., p. 226, n. 154, 155, 183. — Cf. J. Hampel, o. c., II, 1892, p. 21. — J. Korek, o. c., n. 21.

¹⁸⁰ Čuva AMZ, inv. br. 2554—2557, cf. J. Brunšmid, *Vjesnik hrv. arh. dr.*, n. s. VI, 1902, p. 60 sq., fig. 19, 1—12.

¹⁸¹ Analiza izvršena 1960. g. u Württemberg. Landesmuseum-u, Stuttgart, pismeni podatak S. Junghansa (Stuttgart).

¹⁸² J. Driehaus, o. c., pp. 4 sqq., 7, fig. 1, 21. — E. Vogt, o. c., p. 62, fig. 1, 17. — R. Pittioni, o. c., p. 290, fig. 215, 9. — Ist. Foltiny, o. c., p. 79, tab. XIX, 37, XXII, 25, 26. — W. Torbrügge, o. c., fig. 7, 11. — B. Chropovský, o. c., p. 70, fig. 28, 2. — H.-J. Hundt, o. c., p. 157, fig. 2, 1, karta 11.

¹⁸³ L. Hájek, *PA*, XLV, 1-2, 1954, p. 170, fig. 4, 14—16. — F. Holste, *Die Bronzezeit in Süd-u. Westdeutschland etc.*, 1953, p. 14, fig. 1, 3, tab. 2, 4. — W. Torbrügge, o. c., fig. 8, 12. — H.-J. Hundt, o. c., p. 153, fig. 1, 21, karta 9.

Junghansu, od bakra istočnog podrijetla¹⁸⁴. Za limeni svitak vukovarskog groba ne raspoložemo neposrednim analogijama, ali je veoma vjerojatno da on pripada sklopu podunavskog ranobrončanodobnog »limenog stila«, kako ga je obilježio Vogt po nekropolama Gemeinlebarn i Kisapostag¹⁸⁵. Sva je prilika da svitak predstavlja dio nesačuvanog čerdana, poput primjeraka iz nekropole Velký Grob u Slovačkoj, Kyjov u Moravskoj, Gemeinlebarn u Donjoj Austriji, odnosno limenih cjevčica kulture Straubing u Bavarskoj itd¹⁸⁶. Spiralni okrajci na vukovarskom svitku podsjećaju donekle na takav stil ukrašavanja limenih narukvica ostave Langquaid¹⁸⁷, iako ta stilska pojedinost nipošto nije jamstvo za istovremenost vukovarskog groba s tom ključnom ostavom bronce A₂ u Bavarskoj. Najzanimljiviji je u vukovarskom grobu glatki neukrašeni dijadem, sličan zlatnom popinačkom dijademu, srodan dalje dijademima od glatkog brončanog lima iz nekropole Velký Grob i Hurbanovo u Slovačkoj, Gemeinlebarn i Gedersdorf u Donjoj Austriji itd.¹⁸⁸ Ranobrončanodobne limene dijademe popisali su nedavno Chropovský i Hundt, a ovaj posljednji posebice one s tačkastim ukrasom na njihovim rubovima, ali se ti kronološki ne mogu diferencirati od glatkih neukrašenih primjeraka, kako to možemo pratiti npr. u nekropoli Gemeinlebarn¹⁸⁹. Dijadem iz groba 6 nekropole Velký Grob pripisuje se starijim grobovima tzv. kulture Nitra, tj. vremenu bronca A₁, dok se mlađi grobovi te nekropole dovode u vezu s kulturama Mađarovce-Wieselburg, dakle vremena bronca A₂. Nekropola Gemeinlebarn, koja se obično povezuje s unjetičkim krugom u širem smislu, zapravo je po nizu svojih lokalnih varijanata pojedinih oblika, srodnih s ostalim odgovarajućim nalazištima Donje Austrije, bliže određena Pittionijevim terminom »tip Unterwölbling«, koji također obuhvaća oba Reineckeova stupnja početnoga i razvijenoga brončanog doba¹⁹⁰. Nedavno se Bóna osvrnuo na dijadem vukovarskog groba s tvrdnjom da bi ga trebalo pripisati badenskoj kulturi, poput dijadema iz evidentno badenskog groba u Vörsu iz jugozapadne Mađarske, iako je taj dijadem suviše različit od vukovarskoga da bi mogao predstavljati analogiju¹⁹¹. Za vukovarski je grob po našem mišljenju kao najraniji termin moguće samo vrijeme mlađe badenske kulture. Bóna traži podrijetlo ovih dijadema u Maloj Aziji, a navodi još jedan brončani dijadem iz ranobrončanodobnog grobnog nalaza u Novom Kneževcu (Törökkanizsa), ali nam taj banatski primjerak nije dostupan za bliže prosuđivanje, pa ga nismo mogli ovdje uzeti u obzir¹⁹². Taj dijadem iz sjevernog Banata valja, s obzirom na geografski

¹⁸⁴ S. Junghans i dr., o. c., p. 84 sq., fig. 6, 11.

¹⁸⁵ E. Vogt, o. c., p. 65 sqq., fig. 1, 2.

¹⁸⁶ B. Chropovský, o. c., p. 68, fig. 26, 1. — K. Tihelka, o. c., p. 261, fig. 18, 2. — J. Szombathy, o. c., tab. 5, 3; 7, 3; 11, 7, 21. — P. Reinecke, Germania, 18, 1934, p. 181, tab. 21, 15, 16. — W. Torbrügge, o. c., fig. 7, 12.

¹⁸⁷ R. Hachmann, o. c., p. 211, tab. 54, 29.

¹⁸⁸ B. Chropovský, o. c., p. 69 sq., fig. 25, 6. — P. Čaplović, Archeol. Rozhl., VI, 1954, p. 298. — J. Szombathy, o. c., tab. 11, 1. — R. Pittioni, o. c., p. 324, fig. 236.

¹⁸⁹ B. Chropovský, ibidem. — H.-J. Hundt, Bayer. Vorgeschichtsblätter, 25, 1940, pp. 1—16 (posebice 10 sq.). — J. Szombathy, o. c., tab. 7, 7; 11, 1.

¹⁹⁰ R. Pittioni, o. c., pp. 323 sqq., 326.

¹⁹¹ I. Bóna, AÉ, 1959, p. 55. — Cf. J. Banner, Die Pécefer Kultur, AH, XXXV, 1956, pp. 111, 199, tab. LXXXVII, 4, 8.

¹⁹² I. Bóna, o. c., p. 55, n. 37—40. — Novokneževački dijadem, što ga navodi Bóna (o. c. n. 40 = B. Milleker, Dél-Magyarország őskori etc., 1895, p. 4) nije reproduciran, a nije nam ni poznato gdje se danas čuva.

smještaj Novog Kneževca, pripisati vjerojatno sklopu ranobrončanodobne kulture Periamus na tom području, koja je inače poprimila utjecaje i sa Sredozemlja i iz srednjoevropskog unjetičkog kruga. S kulturom Periamus ne bi se mogla bliže povezati vukovarska grobna cjelina, pa nju valja objasniti u vidu navedenih paralela s donjoaustrijsko-slovačkim lokalitetima, iako grob pripada vjerojatno vremenu bronca A₁.

Vukovarski smo grob prikazali zato opširnije, što su ranobrončanodobni nalazi metalnog nakita u Jugoslaviji de facto malobrojni. Nama nedostupni spomenuti nalaz iz Novog Kneževca nismo mogli provjeriti, pa smo zato odustali od toga da ga kartiramo. Posebice smo već prije upozorili na nekolicinu nalaza tipičnog nakita razvijenoga ranoga brončanog doba iz Srijema i iz južne Štajerske (tab. VI, 3—6). Na bogatom nalazištu Ljubljanskog barja nedostaje začudo nakit, s prije navedenog lokaliteta Studenec-Ig navodi Šmid samo dvije prilično atipične skromno rađene neukrašene limene narukvice (?)¹⁹³, koje bi jedino po zavnutim završecima mogle pripadati možda ranom brončanom doba, alpskog i unjetičkog stvaranja, poput nalaza dvaju koštanih zatvarača za pojas u obliku kuka (njemački Gürtelhaken), zastupanih na Ljubljanskom barju¹⁹⁴. S područja središnje Srbije pripada po našem mišljenju možda ranom brončanom doba grobni brončani nalaz iz tumulusa s lokaliteta Kotraža- »Mađarsko groblje«, od kojeg je sačuvana glatka ogrlica okruglog presjeka s tipičnim zavnutim završecima i na njoj namotana dva spiralna privjeska¹⁹⁵. Moguće je da su na sličan način bili pričvršćeni spiralni privjesci u navedenom nesumnjivo starijem vukovarskom grobu. Valja imati na umu činjenicu da su ogrlice oblikovane poput kotraškog primjerka baš prvenstveno karakteristične za rano brončano doba gotovo čitave Srednje Evrope i napose u ostavama podunavskog kruga Straubing-Ūnětice itd., vremena bronca A₂¹⁹⁶, međutim srednje brončano doba Srednje Evrope ne poznaje više taj oblik nakita, pa Willvonseder ne navodi za to vrijeme npr. ni takve ni druge slične oblike brončanih ogrlica¹⁹⁷. U Transilvaniji postoji taj oblik nakita kao polufabrikat već veoma rano, što dokazuje kasnoeneolitička ostava takvih bakarnih ogrlica iz Deve; u Panonskoj nizini susreće se taj nakit od bronce često u kulturi Periamus, ali se kasnije rijetko javlja i tada obično u degeneriranoj tanjoj izradbi¹⁹⁸. Taj tip ogrlice uočljiv je doduše u Srbiji u vjerojatoj ostavi Tručevac u Pomoravlju, koju valja okvirno datirati u ranije vrijeme srednjega brončanog doba, pa je Garašanin vjerojatno i zbog toga datirao s rezervom spomenuti grob iz Kotraža pri-

¹⁹³ Čuva NMLj, inv. br. 4774, 4775, cf. W. Šmid, Carniola II, 1909, p. 120 (bez reprodukcije). Analiza?

¹⁹⁴ R. Pittioni, o. c., fig. 244, 8—10. — L. Hájek, o. c., fig. 16, 1—6. — Koštane zatvarače za pojas u obliku kuka čuva NMLj, inv. br. ?, cf. A. Müllner, Typische Formen etc., 1900, tab. VI, 3, 4. — Cf. J. Werner, Festschrift G. Schwantes, 1951, p. 151 sqq., fig. 7.

¹⁹⁵ Čuva NMB, inv. br. 1749, cf. D. Garašanin, Katalog metala etc., 1954, p. 69, tab. XLV, 7 (bez datiranja).

¹⁹⁶ W. Torbrügge, o. c., p. 52, fig. 20, 3, 4. — H.-J. Hundt, Kommission Aneolithikum u. ält. Bronzezeit, 1958, (1961), p. 155, fig. 2, 2. — R. Pittioni, o. c., fig. 198, 200, 201, 215, 7; 230, 6; 243 etc. (kao polufabrikat pod nazivom »Ōsenbarren«).

¹⁹⁷ K. Willvonseder, o. c., p. 13 (popis sadržaja).

¹⁹⁸ I. Nestor, Dacia, IX/X, 1941/44, p. 165 sqq., fig. 1. — St. Foltiny, Zur Chronologie d. Bronzezeit d. Karpatenbeckens, 1955, p. 21.

bližno u srednje brončano doba¹⁹⁹. Iz Srbije su osim toga popisane četiri tzv. ciparske igle (njemački Schleifennadeln), nažalost bez sačuvanog podatka o lokalitetu²⁰⁰, inače značajne za rano brončano doba u Evropi, česte npr. u unjetičkoj kulturi Češke i Moravske itd.²⁰¹, ali su to u Jugoslaviji jedini nama poznati primjerci. Sav taj nakit, izuzevši primjerke iz Srijema i južne Štajerske, koji smo naveli i komentirali nakon vukovarskog groba nismo se odlučili kartirati jer iz ovog ili onog razloga nije pouzdano, da li pripada isključivo ranom brončanom doba, osim dakako ciparskih igala, ali njima nedostaje podatak o mjestu nalaza.

Želimo najzad upozoriti na veliku brončanu narukvicu, odnosno tačnije rukobran (tab. VIII, 2) iz Studenice u središnjoj Srbiji, koji nije još bio dosad objavljen²⁰². Ovaj u Jugoslaviji izuzetno rijedak primjerak slučajni je nalaz i zaslužuje našu pažnju. On je dobro sačuvan (najveća širina od vanjskog ruba velike spirale do onog nasuprotne male spirale iznosi 20,5 cm), izrađen je u cijelosti od veoma masivne šipke kosog četvrtastog presjeka. Tipološki se studenički rukobran potpuno podudara s rukobranom transilvanske ostave Apa²⁰³. Podsjetimo se onog što je prije navedeno o ključnoj ostavi Apa i transilvanskom radioničkom krugu oružja tipa Apa i smatrajmo to za polaznu tačku pri opredjeljivanju studeničkog rukobrana. Nadalje valja reći i to da je Nestoru uspjelo odrediti radioničko središte brončanih rukobrana u sjevernomađarsko-slovačko-sjeverozapadnorumunjskom području, gdje su oni najbrojnije zastupani, a uz njega se Popescu bavio posebice njihovim obilježjem i tipološkim razlikama²⁰⁴. U literaturi se obično takvi rukobrani u sklopu popratnih nalaza, posebice transilvanskih nadžaka itd., pripisuju srednjem brončanom doba, ali se u ponešto degeneriranom i preinačenom obliku izradbe (bez manje spirale), oni pojavljuju i kasnije u Karpatskoj kotlini, ponekad sve do u vrijeme kulture grobnih polja sa žarama, i to kao survival iz srednjega brončanog doba. Najstariji rukobrani imaju u cijelosti kosi četvrtasti presjek šipke, prema prototipu u ostavi Apa, datiranoj uz ostalo, tipološki najranijim transilvanskim nadžacima Nestorove klasifikacije (njegove varijante A)²⁰⁵; tipološki mlađi su rukobrani s djelomično ili potpuno okruglim ili ovalnim presjekom. Najstariji se rukobrani pojavljuju prema relativno-kronološkoj ljestvici

¹⁹⁹ Čuva NMB, inv. br. 4213, cf. D. Garašanin, o. c., p. 11, tab. IV, 5 (dat. bronca B). — M. Garašanin, Istor. glasnik, 1951, p. 61. — Nekoliko srodnih ogrlica bez lokaliteta (jednu sa zavnutim krajevima) popisala je D. Garašanin, o. c., p. 69.

²⁰⁰ Čuva NMB, inv. br. 1762/3, 7024/5, cf. D. Garašanin, o. c., p. 72 tab. LXIV, 5—8.

²⁰¹ A. Götze, Ebert's Real. Lex. Vorgesch., VIII, 1927, p. 399 (s literaturom). — Te se igle pojavljuju kao ranobrončanodobna tradicija također i u starijem vremenu srednjega brončanog doba, tako u Karpatskoj kotlini npr. nekropola Szóreg u Mađarskoj sadrži i ranobrončanodobne i srednjobrončanodobne ciparske igle, cf. N. Åberg, o. c., pp. 45, 53, fig. 54, 82, 83.

²⁰² Čuva AMZ, inv. br. 10680. Rukobran nije iz Male Studenice blizu Peći (Kosmet), već iz Studenice ispod istoimenog brda zapadno od Ibra (usmeni podatak prof. V. Hoffillera). Spominju M. i D. Garašanin, Arheol. nalazišta u Srbiji, 1951, p. 59.

²⁰³ D. Popescu, Dacia, VII/VIII, 1937/40, p. 120, fig. 1, 5. — Cf. R. Hachmann, o. c., tab. 63, 1. — E. Lomborg, o. c., fig. 9, 1.

²⁰⁴ I. Nestor, Marburger Studien, 1938, p. 190. — D. Popescu, Die frühe u. mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen, 1944, p. 124 sq. (s glavnim analogijama i literaturom).

²⁰⁵ I. Nestor, o. c., p. 183 sqq. — D. Popescu, o. c., p. 110 sqq.

zajedno s mlađim primjercima npr. u transilvanskoj ostavi Valea Chioarului (Gaura), koja je i po ostalim priložima relativno mlađa od ostave Apa, iako pripada ranijem vremenu srednjega brončanog doba; poslije njih slijede npr. ostave Ighiel, Zajta i dr., opet s mlađim rukobranima itd. Za navedene i daljnje paralele upućujemo na rezultate Nestorovih i Popescuovih istraživanja, koje treba upotpuniti novijim Hachmannovim razmatranjima²⁰⁶. Ostava srednjega brončanog doba Satu Mare (Temesnagyalu) u rumunjskom Banatu sadrži barem jedan rukobran sličan primjerku iz Studenice²⁰⁷. Ta ostava pripada vremenu bronca B, koliko to možemo prosuditi prema manjem dijelu objavljenih artefakata, ali uže datiranje nije umjesno radi nedovoljne objave. Kako veoma značajna ostava Satu Mare potječe s nalazišta u susjedstvu jugoslavenske državne granice, a čuva se u NM Vrš, navodimo za nju slijedeći komentar: jabučica noža u toj ostavi ima egejski prototip poput jabučice jednog od obiju mačeva ostave Apa²⁰⁸; nadžak te ostave tipološki je najbliži Nestorovu tipu Alsónémedi (njegova varijanta B₁)²⁰⁹, odnosno ostavu Satu Mare valja dovesti u vezu sa skupinom ostava tzv. tipa Koszider u Mađarskoj (po nomenklaturi Bóne), u kojima se, pored ostalog, mogu pratiti tako oblikovani nadžaci i rukobrani kosog četvrtastog i dijelom okruglog presjeka²¹⁰. Paralele za nadžak i rukobran ostave Satu Mare nalazimo u ostavama Mezőberény, Pusztaszentkirály itd.²¹¹, obje tipa Koszider, datirane okvirno stupnjem bronca B. Rukobran iz Studenice (tab. VIII, 2), s još arhaičkim obilježjem prototipa Apa, mogao bi najranije biti istovremen npr. s mačem tipa Apa, zakopan u Pelli, ali je po svoj prilici stigao na tlo današnje Srbije u ranije vrijeme srednjega brončanog doba za trajanja kulture grobnih humaka.

Sagledamo li sve iznesene podatke o oružju i o nakitu ranoga brončanog doba od najstarijih metalnih nalaza do početaka srednjega brončanog doba s teritorija Jugoslavije što smo ih prikupili — iako ne smatramo da su oni u potpunosti sabrani — valja naglasiti da imamo pred sobom prilično šarenilo utjecaja na navedenom teritoriju u prvim stoljećima drugog milenija. To je prvenstveno uvjetovano

²⁰⁶ Cf. supra n. 204. — Cf. R. Hachmann, o. c., pp. 92 sqq., 221, tab. 65.

²⁰⁷ F. Milleker, *Starinar*, 1940, p. 13, fig. 8 (čuva NM Vrš, reproduciran je samo manji dio čitavog nalaza!). — Cf. D. Popescu, o. c., p. 124 (Muzeul reg. Banat. Timisoara). — J. Werner, *Atti I^o Congresso preistor. protoistor. mediter. etc.*, 1950 (1952), p. 295.

²⁰⁸ J. Werner, o. c., p. 244 sq. — Cf. D. Popescu, o. c., fig. 53.

²⁰⁹ I. Nestor, o. c., p. 187 sqq. — Cf. D. Popescu, o. c., p. 111 sqq. — J. Hampel, o. c., I, 1886, tab. XXIX. — A. Mozsolics, *A Arch H*, VIII, 1958, tab. XXIV, 1.

²¹⁰ I. Bóna, *A Arch H*, IX, 1958, p. 238, fig. 5, 1, 14.

²¹¹ I. Bóna, o. c., tab. V, gore i sredina. — A. Mozsolics, o. c., tab. XXV, 1, XXVI, 1, 2. — Daljnje analogije za nadžak u osta-

vama: Dunapentele-Kosziderpadlás I, Zajta, Tókés etc. (cf. A. Mozsolics, o. c., tab. XIX, 1, 2. — F. Tompa, o. c., tab. 35, 1, 2. — J. Hampel, o. c., III, 1896, tab. CXCIX. —) — Daljnje analogije za rukobran u ostavama: Dunapentele-Kosziderpadlás III, Tókés, Nagy Hangos etc. (cf. I. Bóna, o. c., tab. I, 34. — J. Hampel, *ibidem*. — *AÉ*, 1903, p. 430 sredina). — Rukobran u ostavi Zajta tipološki je mlađi (F. Tompa, o. c., tab. 35, 8), poput češćih dijelom preinačenih primjeraka u Slovačkoj (cf. D. Popescu, o. c., p. 125, n. 10—12. — J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 1933, tab. XXXVII, 4, 5. — J. Hampel, o. c., I, 1886, tab. CXII, 1, 2), koji se ponekad pojavljuju čak u ostavama vremena starije kulture grobnih polja sa žarama kao srednjobrončanodobni survival, tako npr. u Jugoslaviji u srijemskoj ostavi Jarčina (cf. Š. Ljubić, o. c., p. 92, tab. XIII, 77).

u znatnoj mjeri geografskim položajem tog teritorija. Utjecaji su došli, kako je već poznato, različitim smjerovima, sa Sredozemlja i iz Srednje Evrope, Dunavom nizvodno, a možda i uzvodno, sve je to više ili manje u dosadašnjoj literaturi uočeno. Razumljiva je složenost proučavanja odraza tih utjecaja na tom teritoriju, koji se djelomično mogu slijediti u vezi s odgovarajućim nalazima iz susjednih zemalja, ali nam ipak nedostaju još mnogi često i osnovni podaci za nekoliko područja jugoslavenskog teritorija. Pogotovu je osjetljiv nedostatak dovoljnog broja zatvorenih nalaza, po kojima bi se mogli odrediti definitivniji zaključci relativne kronologije.

Bilanca mogućih utjecaja pruža nam, prema ovdje interpretiranom materijalu, ovu sliku:

Sredozemni se utjecaji manifestiraju prvenstveno već sarvaškim kalupima, u slučaju bakrenog oružja s Ljubljanskog barja mogući su samo impulsi s Apeninskog poluotoka — premda je to oružje lokalne izradbe povezano i sa srednjoevropskim oblicima — nadalje na egejskim primjercima s Humske Čuke, s nepoznatog nalazišta u Srbiji, a moguće na onima iz okolice Pule. Bodeži iz Garice, Prapatnice i možda Pirana rađeni su u južnoevropskim radionicama. Sva je prilika da ciparske igle, nađene u Srbiji, nisu došle onamo zaobilaznim putem preko Češke, Moravske ili iz Potisja, nego izravno s istočnog Sredozemlja.

Znatno je veći broj nalaza podrijetlom iz Srednje Evrope i Karpatske kotline. Ukazat ćemo prvo na one srednjoevropske unjetičkog kruga: bodeži na palici iz Jakova i Martin Broda, nadalje od triangularnih bodeža jedan iz Vršca i dva iz Obrovac-Hana, dijelom nakit iz Surčina i Rifnika itd. Neizvjesno je za grobni nakit iz Vukovara u kolikoj ga mjeri možemo približiti unjetičkom krugu (bez obzira na mogući sredozemno-prednjoazijski prototip dijadema), iako ima s njime dodira posrednim putem (Gemeinlebern itd.), budući da je tjesnije povezan s »limenim stilom« Karpatske kotline. Kotraški bi se nalaz mogao eventualno također dovesti u vezu s unjetičkim krugom, premda je radijus rasprostranjenosti takvih ogrlica znatno veći. To vrijedi također i za iglu s glavicom u obliku svitka iz Surčina. Utjecaji iz Karpatske kotline, uglavnom izvan unjetičkog kruga, zapažaju se u eneolitičko vrijeme čak i na Jadranskoj obali (Split-Gripe) i u Srijemu (Progar), bodež iz Mokrina lokalni je perjamuski proizvod unutar Karpatske kotline, ali je primjerak iz Belotić-Šumara vjerojatno odanle importiran u zapadnu Srbiju. Popinački nalaz potječe po svoj prilici iz Karpatske kotline, dok za zlatni nalaz Privlaka-Nin nedostaje i takva pretpostavka. K tome valja imati na umu također postojanje lokalnih tvorevina. Za gotovo sve »neprave« triangularne bodeže mogla bi se nagađati lokalna izradba, iako se ne smije isključiti ovdje mogućnost bliže neodredivog importa. Mač iz Obrovac-Hana predstavlja, kako smo već upozorili, tipološki »bastardirano« oružje, koje je nesumnjivo importirano u zaleđe Jadranske obale iz onih podunavskih krajeva, gdje su se ukrštavali utjecaji razvijene kulture Ūnětice s onima kruga Apa u sklopu kulture Füzesabony, odnosno Otomani. Oružje tipa Apa potječe iz radionica u Karpatskoj kotlini, koje su bile pod utjecajem iz Transilvanije; to vrijedi posebice za bodež iz Velikog Gaja u Banatu, donekle za (brončani) bodež s naseobine Studenec-Ig i svakako za mač iz Donje Doline, odnosno i za rukobran iz Studenice.

Sažmemo li rezultate naše bilance, možemo zaključiti slijedeće: očito je, da su na temelju ovdje interpretiranog materijala u rano brončano doba bili na teritoriju Jugoslavije brojčano jači utjecaji iz Karpatske kotline i Srednje Evrope od onih sa Sredozemlja. Zanimljive su dosad nezapažene pojave jasnih utjecaja kulture Ūnětice na južnoj periferiji Panonske nizine, tako u južnom Banatu (triangularni bodež Vršac), čini se, za prijelaznog vremena kulture Periamus u kulturu Vatin, a pogotovu u Srijemu (bodež na palici Jakovo i nakit Surčin), gdje se može slijediti, pored ovdje navedenih nalaza, trag jednog kulturama Wieselburg i Mad'arovce utjecanog horizonta iz vremena bronca A_2 , mlađeg, po našem mišljenju, od horizonta razvijene vučedolske kulture vremena bronca A_1 i neposredno pret-hodnog ili možda dijelom istovremenog početnom vremenu kulture grobnih humaka, dakle iz prijelaznog perioda bronca A_2 — B_1 ²¹². Međutim neočekivano iznenađuje istovremena pojava izrazitih elemenata razvijene kulture Ūnětice u zapadnobalkanskim planinskim krajevima, napose u Sinjskom polju (triangularni bodeži Obrovac-Han) i u dolini gornjeg toka rijeke Une (bodež na palici Martin-Brod); odanle ne raspolažemo, bar zasad, određenijim podacima o tome kojoj se kulturi pripisuju npr. neobjavljeni grobovi ranoga brončanog doba sa Sinjskoga polja, a pogotovu je i ranobrončanodobna situacija oko gornjeg toka rijeke Une obavijena tamom.

Bilo bi preuranjeno pokušati na temelju ovdje interpretiranih arheoloških podataka prikazati sliku stanja ranoga brončanog doba kao sintezu, a to nam uostalom nije bila ni namjera u ovoj raspravi. Bez obzira na smjernice različitih utjecaja kojima su u Jugoslaviji pojedini krajevi bili dostupni po svom geografskom smještaju, kao i na intenzitet tih utjecaja, možemo sa sigurnošću pratiti ranobrončanodobni fundus na jugoslavenskom teritoriju, dokumentiran većim ili manjim brojem metalnih nalaza, i to prvenstveno dosad nezapaženim brojem oružja, s relativno pouzdanim kronološkim putokazima za buduća istraživanja.

ZU FRÜHBRONZEZEITLICHEN WAFFENFUNDEN AUS JUGOSLAWIEN

Bezugnehmend auf seinen Vortrag in der Prähistorischen Sektion der Archäologischen Gesellschaft Jugoslawiens (Ohrid 1960, vgl. Anm. 3), der erstmalig eine Übersicht der ältesten Metallfunde Jugoslawiens behandelte, mit besonderer Berücksichtigung der Dolchtypen, beschäftigt sich Vf. in vorliegender Abhandlung ausführlich mit allen ihm zur Verfügung stehenden Waffenfunden der frühen Bronzezeit, soweit ihm diese in den jugoslawischen Museen zugänglich waren. Ausgehend von kupferzeitlichen Funden verfolgt er die Waffentypen bis zur beginnenden mittleren Bronzezeit, allerdings mit Ausschluss der sonst vielfach veröffentlichten Kupferäxte (Anm. 2) und der nur notdürftig bekannten Bronzebeile. Dagegen wird eine Auswahl von chronologisch entsprechenden Schmuckfunden miteinbezogen, um damit die Fundstreuung älterer Metallfunde auf jugoslawischem Boden deutlicher zu veranschaulichen. Hauptsächlich behandelt Vf. Waffentypen

²¹² Z. Vinski, Praistorijska sekcija ADJ, I, 1960, p. 62 sq.

im engeren Sinn, also zumeist Dolchfunde, wobei er für das Bundesland Kroatien Vollständigkeit anstrebte, die man aber für die übrigen Bundesländer Jugoslawiens nicht als vollzählig bewerten sollte. Die Verbreitungskarte (Taf. IX) des behandelten Fundstoffes ist ohne die bestehenden politischen Grenzen gezeichnet und soll die allgemeine Fundverbreitung darstellen. Die Waffenfunde sind sämtlich abgebildet — abgesehen von denen aus Obrovac-Han in dalmatinischen Hinterland — von den Schmuckfunden jedoch zumeist nur die unbekanntenen Exemplare.

Zuerst werden die kupferzeitlichen Dolche vorgelegt und an erster Stelle nennt Vf. die Blattdolchgussformen von der wichtigen urgeschichtlichen Siedlung in Sarvaš (Taf. I, 1, 2) an der Drau in Kroatien, augenscheinlich ägäischen Ursprungs, deren chronologische Bedeutung für die Badener Kultur bereits Milošević betont hat (Anm. 7—16). Dazu kommt noch eine unbekanntene (vermutlich kupferne ?) Lamelle aus Sarvaš (Textabb. A u. Anm. 17, 18), die vielleicht auf Glockenbecher-Einfluss schliessen lässt. Vf. verweist weiter auf ein unbekanntes Exemplar einer enigmatischen Waffe aus Pavliš-Beluca (Taf. II, 5) im Banat (Anm. 20—23), ohne brauchbare Parallelen; das Metall ist reines Kupfer, vermutlich aus Rumänien. — Die grösste Anzahl von Kupferdolchen und Lamellen in Jugoslawien von einem Fundort fand man in Studenec-Ig (Taf. I, 3—7, II, 1, 3) im Bereich des Ljubljansko barje (Laibacher Moor), die der Fachwelt gut bekannt sind (Anm. 24—37) und hier keines näheren Kommentars bedürfen. Die diversen vielen Gussformen von Studenec-Ig lassen u. a. auf lokale Waffenwerkstätten schliessen. Zu den bereits veröffentlichten sieben Exemplaren fügt Vf. noch zwei unveröffentlichte Dolche hinzu: einen kupferen Baggerfund aus dem Ljubljana Fluss (Taf. II, 4 u. Anm. 38) in Ljubljana, der ebenfalls an Glockenbecherdolche erinnert und einen Streufund aus dem dortigen Moorgebiet von unbekannter Fundstelle (Taf. II, 2 u. Anm. 39), schon mit triangulärer Klingenförm (vermutlich aus Kupfer oder zinnarmer Bronze?) ohne überzeugende Parallelen (Anm. 40—42). Beide Dolche sind höchstwahrscheinlich unfertige Exemplare und somit ein neuer Beweis für lokale Waffenerzeugnisse in diesem auch für die frühe Metallbearbeitung ausserordentlich bedeutsamen Zentrum am Südostalpenrand in Krain.

In chronologischer Reihenfolge sollten nun die triangulären Dolche der frühen Bronzezeit dargestellt werden, aber Vf. zieht es vor zuerst die Stabdolche vorzulegen. Aus Jugoslawien war bisher — abgesehen von einer in der syrmischen urgeschichtlichen Siedlung Bapska gefundenen Keule aus Hirschhorn (Taf. VI, 1 u. Anm. 43), die Márton als Stabdolch deuten wollte (Anm. 45) — kein richtiger Stabdolch bekannt. Vf. veröffentlicht zwei bronzene Stabdolche, beide bedauerlicherweise Einzelfunde. Der kleinere (Taf. VI, 2 u. Anm. 53) stammt aus dem Surčiner Morast bei Jakovo in Syrmien, der grössere (Taf. V, 1 u. Anm. 54) aus Martin Brod am Oberlauf des Flusses Una, an der heutigen bosnisch-kroatischen Grenze. Zum balkanischen Stabdolch gibt es aus der dortigen Gebirgsgegend keine entsprechenden Verbindungsmöglichkeiten von zeitgleichen Funden, aber zum pannoni-schen Stabdolch sind in der Nähe seiner Fundstelle u. a. solche frühbronzezeitlichen Streufunde aus dem grossen benachbarten bronzezeitlichen Brandgräberfeld von Surčin (Anm. 55) anzuführen, in deren Milieu das Vorhandensein einer stabdolch-artigen Waffe mühelos erklärbar ist. Es handelt sich um unveröffentlichten Schmuck

aus Bronze der deswegen schon hier antizipiert von den anderen Schmuckfunden erwähnt werden soll: eine Rollenkopfnadel (Taf. VI, 4), eine Ösenkopfnadel (Taf. VI, 3) und Noppenringe (Taf. VI, 5), die in Jugoslawien zwar selten anzutreffen sind — vgl. noch den Noppenring von Rifnik in Slowenien (Taf. VI, 6 u. Anm. 58) — aber eindeutig aus dem frühbronzezeitlichen Karpatenbecken und dem Aunjetitzer Kreis Mitteleuropas herzuleiten sind (Anm. 56—58). Die beiden hier veröffentlichten Stabdolche sind zweifellos mitteleuropäischer Herkunft, deren Parallelen, nebst ungarischen und steiermärkischen Einzelfunden (z. B. Szöny, Peggau), zumeist in Aunjetitzer Kreis bis nach Sachsen zu suchen sind (Anm. 59—66), wobei die Vermittlerrolle der Wieselburg-Gáta Kultur wohl am ehesten zukommen dürfte (Anm. 67). Die Zeitstellung der beiden Stabdolche ist nach dem ÓRfordain-Brunnschen Stand der Forschung (Anm. 52, 68) nur die entwickelte frühe Bronzezeit, also Stufe A₂.

Abgesehen von den angeführten klar deutbaren Exemplaren sei aus Jugoslawien noch auf vier frühbronzezeitliche Waffen hingewiesen, die möglicherweise als stabdolchartige ägäische Typen der dortigen Bronzezeit erklärt werden könnten. Das sind zwei bronzene Krummdolche aus Serbien, einer ist ein Streufund von der urgeschichtlichen Siedlung Humska Čuka (Taf. IV, 6 u. Anm. 69), der andere Streufund ist unbekanntes serbischen Fundortes (Textabb. B. u. Anm. 71), beide sind als ägäischer Import zu beurteilen. Für das Exemplar von Humska Čuka brachte Milošević den Vergleich mit dem mittelhelladischen Grab 25 aus Sesklo (Anm. 70). Dazu verweist Vf. ebenfalls auf heute verschollene ähnliche bronzene Waffen (Taf. V, 2, 3) aus zwei frühbronzezeitlichen Steinkistengräbern mit Hockerbestattung in Kroatien hin, die Gnirs (Anm. 72) an zwei verschiedenen Fundstellen in der Umgebung von Pula aus dem karstigen Boden Istriens zu bergen vermochte.

Trianguläre Dolche aus Jugoslawien zählt Vf., nach seiner 1960 zusammengestellten Statistik (Anm. 75), insgesamt zumindest vierzehn Exemplare, von denen bisher nur fünf in der Literatur registriert waren. Möglicherweise gibt es noch einzelne nicht überprüfbare unbekannte Dolche, die Vf. nicht zugänglich waren (Anm. 76). Es ist aber anzunehmen, dass alle erreichbaren Fundorte solcher Waffen vollzählig kartiert werden konnten und die Verbreitungskarte (Taf. IX) zeigt eine beachtliche Fundstreuung von der adriatischen Ostküste bis in die Theisesebene. Die ausländische Literatur hat von triangulären Dolchen aus Jugoslawien kaum bisher Notiz genommen, selbst die grundlegenden synthetischen Publikationen von Uenze (Anm. 79) und Hachmann (Anm. 80) beschäftigen sich mit keinem der wenigen schon bekannten Stücken, jedoch mit Ausnahme der allerjüngsten Weiterbildungen (Taf. VII, 1, 2, VIII, 1).

Veröffentlicht sind bisher fünf trianguläre Dolche von fünf Fundorten: Mokrin (Anm. 81) im Banat, Streufund (Taf. II, 6); Belotić-Šumar (Anm. 82) in Westserbien, Grabfund (Taf. II, 7); Glasinac-Kovačev Do (Anm. 84) im östlichen Bosnien, Grabfund (Taf. IV, 2); Prapatnica (Anm. 84) an der mitteldalmatinischen Küste, Streufund (Taf. III, 1) und Garica (Anm. 85) auf der nordadriatischen Insel Krk, wahrscheinlich aus einem vernichteten Grab (Taf. III, 2).

Unveröffentlicht waren bis jetzt neun trianguläre Dolche von sechs Fundorten: Ljubljansko barje (Anm. 86) in Krain, Streufund (Taf. II, 2); Piran (Anm.

87) in Istrien, Streufund (Taf. III, 3); Sveta Jana (Anm. 88) in Westkroatien, Streufund (Taf. IV, 4); Donja Dolina (Anm. 89) an der Save in Bosnien, Streufund (Taf. IV, 3); Vršac im Banat, zwei Stück (Anm. 90), Streufunde (Taf. IV, 1), Fundstelle des kleineren (Taf. IV, 5) nicht gesichert; Obrovac-Han bei Sinj im mitteldalmatinischen Hinterland, zumindest drei Stück, eines Grabfund (Anm. 91), zwei aus vernichteten Gräbern (Anm. 92) (das Abbildungsrecht aller drei vorbehalten von I. Marović, Split).

Es soll ausdrücklich betont werden, dass man typologisch gewissermassen die oben angeführten Dolche zum Teil als »echte« trianguläre Exemplare von »unechten« triangulären Waffen untereinander absondern muss. Die Bezeichnung »unecht« gilt bedingt für formenkundlich bescheiden ausgearbeitete und unverzierte Dolchklingen, welche mit den »echten« Waffen zumeist zeitgleich sind, aber nicht alle deren Eigentümlichkeiten (betont trianguläre Klingensform, Verzierung und Metallgriff) aufweisen, obwohl die »unechten« Klingensformen den »echten« mehr oder weniger nachgebildet sind. Nur fünf Dolche kann man als »echte« Typen bezeichnen: Garica (Taf. III, 2), Prapatnica (Taf. III, 1), Vršac (Taf. IV, 1) und Obrovac-Han (zwei unveröffentlichte Dolche aus vernichteten Gräbern, Anm. 92). Das Exemplar von Piran (Taf. III, 3) dürfte man vielleicht als sechstes anfügen, obwohl es sich um einen Sonderfall handelt. Sechs Dolche weist Vf. den »unechten« Typen zu: Vršac (?) (Taf. IV, 5), Glasinac-Kovačev Do (Taf. IV, 2), Donja Dolina (Taf. IV, 3), Ljubljansko barje (Taf. II, 2), Sveta Jana (Taf. IV, 4) und Obrovac-Han (ein unveröffentlichter Dolch aus dem geschlossenen Grab, Anm. 91).

Die angeführte typologische Zweiteilung bezieht sich nicht auf die Dolche von Mokrin (Taf. II, 6) und Belotić-Šumar (Taf. II, 7), wegen der sehr »altertümlichen« Form dieser beiden kleinen Klingen, die an kupferzeitliche Tradition erinnert (Anm. 95—97). Es handelt sich um die ältesten triangulären Exemplare auf jugoslawischen Boden, die mit frühen Typen der Periamuskultur in Verbindung gebracht werden müssen; der Mokriner Dolch gehört ihr zweifelsohne an und derjenige aus dem sonst ärmlichen Skelettgrab von Belotić-Šumar ist vermutlich eine nach Westserbien importierte Waffe aus dem Theissgebiet. Die Zeitstellung ist wohl die Stufe A₁ (Anm. 98—100).

Alle Merkmale eines richtigen triangulären Vollgriffdolches im Sinne von Uenze (Anm. 101—102) zeigt uns derjenige von Prapatnica (Taf. III, 1) und nur er allein hat einen komplett erhaltenen metallenen Vollgriff. Seine Herkunft ist in Italien zu suchen, aber zu den Kennzeichen italischer Werkstätten gesellen sich hier auch deutliche stilistische Tendenzen des Rhône-Kreises hinzu (Anm. 103, 104). Eine engere Datierungsmöglichkeit des Streufundes von Prapatnica an der adriatischen Ostküste zur Stufe A₁ oder A₂ ist nicht näher bestimmbar (Anm. 105). Die übrigen elf angeführten Waffen gehören wahrscheinlich der entwickelten Frühbronzezeit an, soweit dies zumeist nach typologischen Beobachtungen festzustellen möglich ist.

Qualitätsmässig ist das weitaus bestgearbeitete Stück unter allen vierzehn Exemplaren dasjenige aus dem vernichteten Grab aus Garica (Taf. III, 2) auf der Insel Krk. Dieser imposante schön verzierte Dolch mit noch heute scharfen

Schneiderändern ist ebenfalls in Uenzen italische Typenreihe einzubeziehen (Anm. 107). — Die bisher unbekannte Waffe aus Piran (Taf. III, 3) in Istrien war augenscheinlich wegen der doppelten Nieterei in zweimaliger Benützung. Die sechszähligen Nietlöcher am Klingenrand zum Griffabschluss weisen vielleicht auf Rhône-Einflüsse hin, aber die Stellung der unteren drei Nietlöcher und die asymmetrisch abgenutzten Schneiden der für einen Triangulardolch mächtig dimensionierten Klinge lassen auch auf eine Benützung als Stabdolch schliessen, obwohl eine solche Vermutung diskutabel ist. Die Zeitstellung der beiden grossen Dolche aus dem nördlichen Adriaraum ist jedenfalls die Stufe A₂.

Die beiden unveröffentlichten Dolche aus vernichteten Gräbern der frühbronzezeitlichen Nekropole von Obrovac-Han (Anm. 92) haben, zum Unterschied zu den eben erwähnten Waffen, deutliche Kennzeichen des Aunjetitzer Typ (das grössere unverzierte Exemplar hat zweiteiligen Vollgriff, die Klinge des kleineren ist mit Aunjetitzer Ornament verziert, Anm. 110). Es ist überraschend hier im dalmatinischen Hinterland, auf westbalkanischen Gebiet, Waffen mitteleuropäischer Werkstätten des Aunjetitzer Kreises festzustellen, da bisher in geographisch westbalkanischen Gegenden ein solcher Import nicht beobachtet worden ist. Vf. beruft sich in Verbindung mit dieser Feststellung gleichfalls auf den hier veröffentlichten Stabdolch von Aunjetitzer Art aus Martin Brod, der eine zeitgleiche Waffe aus ebendiesem Werkstattkreis darstellt. — Der grössere Dolch aus Vršac (Taf. IV, 1) ist ebenso eine recht typische Aunjetitzer Klinge (Fünzfahl der Nietei, grosses Linienbanddreieck als Verzierung usw., Anm. 112—115), auch eine seltene Erscheinung im donauländischen Banater Gebiet, jedenfalls der Stufe A₂ angehörend.

Für die übrigen einfach ausgeführten sechs Dolche der formenkundlich »unechten« Gruppe hat es wenig Zweck nach Parallelen zu suchen, wie dies Vf. für die »echten« Exemplare gelegentlich getan hat, obwohl er Analogien in der Zusammenfassung zumeist nicht wiederholt. Die »unechten« Dolche haben einen weiten Verbreitungsradius und man kann sie nicht nach geographisch bestimmbar Werkstatzentren einteilen, obwohl solche Dolche mitunter auf der Apenninischen Halbinsel und in Mitteleuropa auftauchen, wo bekanntlich »echte« Triangulardolche hergestellt wurden. Lokale Erzeugung solcher unverzierten Klingen ist hier öfters mit in Erwägung zu ziehen. Der schon oben angeführte kleine Dolch (Taf. II, 2) aus dem Ljubljansko barje (Anm. 39) ohne Nietlöcher ist ein patinaloser Moorfund aus weichen Metall, der ohne Analyse nicht endgültig beurteilt werden sollte; die Klingenform entspricht nicht der »altertümlichen« Form sondern den übrigen entwickelteren Typen, so z. B. dem kleineren bronzenen Dolch aus Vršac (?) (Taf. IV, 5) usw. Ähnlich sind zwei Exemplare mit leicht betonten Mittelgrat aus Sveta Jana (Taf. IV, 4) und Donja Dolina (Taf. IV, 3), deren umbrische Parallele aus Poggio Aquilone (Anm. 121) in diesem Falle keine italische Herkunft beweisen dürfte, beide werkstattverwandten Bronzedolche sind zeitlich wesentlich jünger in Bezug auf die Remedello-Klingen. Auch hier ist die Stufe A₂ mit grösster Wahrscheinlichkeit anzunehmen. Eine solche Datierung ist zugleich das älteste mögliche Datum für den sehr abgenutzten Dolch aus dem Skelettgrab vom Kovačev Do auf der Hochebene von Glinac (Taf. IV, 2 u. Anm. 83, 122). Offenbar war diese typologisch etwas degenerierte Waffe zweimal in Benützung, soweit man

das nach den Nietlochspuren verfolgen kann. Als Zeitstellung könnte für den seltenen Glasinacer Grabfund bereits die Übergangszeit A_2 — B_1 in Betracht gezogen werden.

Als ausserordentlich bedeutungsvoll beurteilt Vf. das unveröffentlichte Steinkistengrab mit Körperbestattung in Hockerlage (Anm. 91), das zur 1958 erschlossenen Nekropole von Obrovac-Han bei Sinj gehört. Ohne dem Fundbericht vorzugreifen, sollen hier etliche Hinweise nur zu den zwei Waffen des männlichen Hockers aus dem Grab erwähnt werden (dessen Kenntniss Vf. Kollegen I. Marović, Split, verdankt). Es handelt sich um eine kleine trianguläre bronzene Klinge, die man typologisch zu den entwickelteren Formen der eben dargestellten »unechten« Dolche zählen kann. Derselbe geschlossene Grabfund enthielt u. a. ein bronzenes kurzes Schwert (Gesamtlänge etwa 32,5 cm), dessen Klinge und Knaufspitze typologisch an die Uenzeschen jüngeren Entwicklungsformen der Aunjetitzer Waffen, so z. B. an die bekannten österreichischen Funde von Maierdorf und Perjen, erinnert (Anm. 144, 145), die schon der beginnenden mittleren Bronzezeit angehören; der Vollgriff ebendieses Schwertes ist mit den Merkmalen der Schwerter von sog. Typ Apa im Sinne der Holste-Hachmannschen Nomenklatur gekennzeichnet (Anm. 133). Als nächste Parallele sei dazu eigens auf das dem Prototyp Apa noch näher stehende bronzene kurze Schwert (Gesamtlänge etwa 54 cm) aus Donja Dolina (Taf. VIII, 1 u. Anm. 126) hingewiesen, das leider ein Einzelfund ist, aber in der ausländischen Literatur in Zusammenhang mit den Waffen aus den chronologisch höchst bedeutsamen Horten von Apa und Hajdúsámson zitiert wird (Anm. 126, 131—135). Diese Waffe von Donja Dolina ist dem heutigen Stand der Forschung nach sehr wahrscheinlich ein Importstück aus Transilvanien in die Saveniederung. Beide verwandten Exemplare von Obrovac-Han und Donja Dolina sind eigentlich Übergangsformen vom Dolch zum kurzen Schwert und somit als die ältesten Kurzscherter vom jugoslawischen Boden zu bezeichnen. Typologisch sind sie eine jüngere Weiterentwicklung der triangulären Dolche. Die Zeitstellung etwa nach 1600, bzw. der Übergang von A_2 zu B_1 entspricht den Hachmannschen Darlegungen zur ausgehenden frühen Bronzezeit, die man versuchsweise als ein allerdings umstrittenes A_3 (Anm. 131) benennen wollte, das dem ersten Hügelgräberhorizont unmittelbar vorangehen soll. In einem solchen Zusammenhang ist eben die bewiesene Grabverbundenheit eines kurzen Schwertes vom Werkstattkreis Apa (mit einer scheinbar nachaunjetitzer Klinge versehen) zu einem kleinem einfachen triangulär geformten Dolche im Steinkistengrab von Obrovac-Han ein wichtiger Leitfund der ausklingenden frühen Bronzezeit Südosteuropas.

Der Horizont Apa-Hajdúsámson ist in Jugoslawien mit noch zwei Dolchfunden belegt. In erster Linie ist das bronzene Dolchbruchstück aus Veliki Gaj (Taf. VII, 1 u. Anm. 147) im Banat hier hervorzuheben, dessen spezifische Ornamentik nur aus einer transilvanisch-ostungarischen Werkstatt erklärbar ist. Zeitbestimmend für die Streufunde von Veliki Gaj und das werkstattgleiche Exemplar unbekanntem ungarischen Fundortes (Anm. 149) ist ein beiden typologisch nahverwandter Dolch aus der in die Stufe A_2 datierbaren Schicht (Otomani-Kultur) der ostslowakischen bronzezeitlichen Siedlung von Barca (Anm. 150), wozu ebenfalls die unfertigen Dolche des Hortes von Kelebija (an der ungarisch-jugoslawischen Grenze) mit-

berücksichtigt werden sollten (Anm. 152). — Der gut erhaltene und öfters behandelte grosse Bronzedolch von Studenec-Ig (Taf. VII, 2 u. Anm. 153) veranschaulicht die jüngste Entwicklung der triangulären Dolchform, bzw. deren formenkundliche Tradition (Anm. 154, 156, 157). Dies ist an dem Bruchstück von Veliki Gaj nicht so klar sichtbar wie an dem Moorfund von Studenec-Ig. Seine geschweifte Klinge, geschmückt mit dem grossen Linienbanddreieck, zeigt die Beziehung zum Werkstattkreis der Schwerter vom Typ Apa (vgl. hier z. B. die Klingerverzierung des Schwertes von Donja Dolina, Taf. VIII, 1). Die reiche Verzierung dieser Klinge von Studenec-Ig hat z. B. ornamentale Berührungspunkte mit dem Kurzschwert von Kokocko-Horomyslice in Böhmen (Anm. 159—161) und dem Exemplar von Polehradice in Mähren (Anm. 163) usw. Dazu kommen noch zahlreiche Analogien der älteren Bronzezeit aus Norddeutschland und Dänemark, die man bei Hachmann nachschlagen kann (Anm. 164—166); es handelt sich um nordeuropäische reichverzierte bronzene Waffen von Sprockhoffs Sögeler Typ, denen Hachmann besondere Aufmerksamkeit widmete (Anm. 168). Sie wurden den donauländischen Typen des Apa-Kreises nachgebildet und solche Waffen wie der schöne Dolch von Studenec-Ig (Taf. VII, 2) dienten dazu als Vorbild. Dies ist der letzte Waffenfund aus Jugoslawien den Vf. aus der Übergangszeit A_2 — B_1 hier miteinbezogen hat — das kurze Schwert von Lavrica in Moor bei Ljubljana (Anm. 169) blieb unberücksichtigt, da es schon der vollen Hügelgräberbronzezeit angehört.

Anschliessend an die jugoslawischen Waffenfunde weist Vf. noch auf eine Anzahl grösstenteils schon bekannter Schmuckfunde Jugoslawiens hin, die aus der Zeitspanne der ersten Hälfte des zweiten Jahrtausends vorhanden sind und Beachtung verdienen. Es handelt sich um eine Auswahl ohne Bestreben die Schmuckfunde vollständig zu registrieren. Vf. erinnert zuerst an die ältesten Goldfunde, wie z. B. das Idol von Progar (Anm. 174), den Grabfund von Popinci (Anm. 175); die Schatzfunde von Split-Gripe (Anm. 170, 172), Privlaka-Nin (Anm. 171) u. dgl. m. Dazu erwähnt Vf. einige Bronzefunde die möglicherweise der frühen Bronzezeit angehören könnten, aber jene zeitlich nicht genauer bestimmbar sind (Anm. 192, 193, 195, 200) sind nicht kartiert worden. Ausführlicher wird der wichtige Frauenschmuck eines Skelettgrabes vom rechten Donauufer aus Vukovar behandelt, das vor 60 Jahren Brunšmid mit anderen kupferzeitlichen und bronzezeitlichen Funden aus Kroatien veröffentlicht hat (Anm. 180). Vf. sucht in Mitteleuropa etliche Vergleichsmöglichkeiten zum wichtigen Vukovarer Grabfund, den er nicht für kupferzeitlich hält, sondern der Stufe A_1 zuteilt.

Zuletzt veröffentlicht Vf. den Einzelfund einer bisher unbekannt grossen Armberge (Taf. VIII, 2) aus Studenica in Zentralserbien (Anm. 202), angefertigt aus massiver Bronze mit rautenförmigen Querschnitt (grösste Breite 20,5 cm). Beachtenswert ist die verblüffende Ähnlichkeit mit der Armberge des Hortfundes von Apa (Anm. 203) unter Berücksichtigung der entsprechenden Folgerungen die man im schon angedeuteten Sinn betreffs der vorhügelgräberzeitlichen chronologischen Stellung dieses transilvanischen Leitfundes voraussetzen darf. Massgebend sind vor allem die Ergebnisse von Nestor und Popescu (Anm. 204, 205) in Bezug auf die typologische Feingliederung und die bestehende Fundhäufung solcher eigentümlicher Schutzwaffen im Karpatenbecken, die im Bereich des Werkstatt-

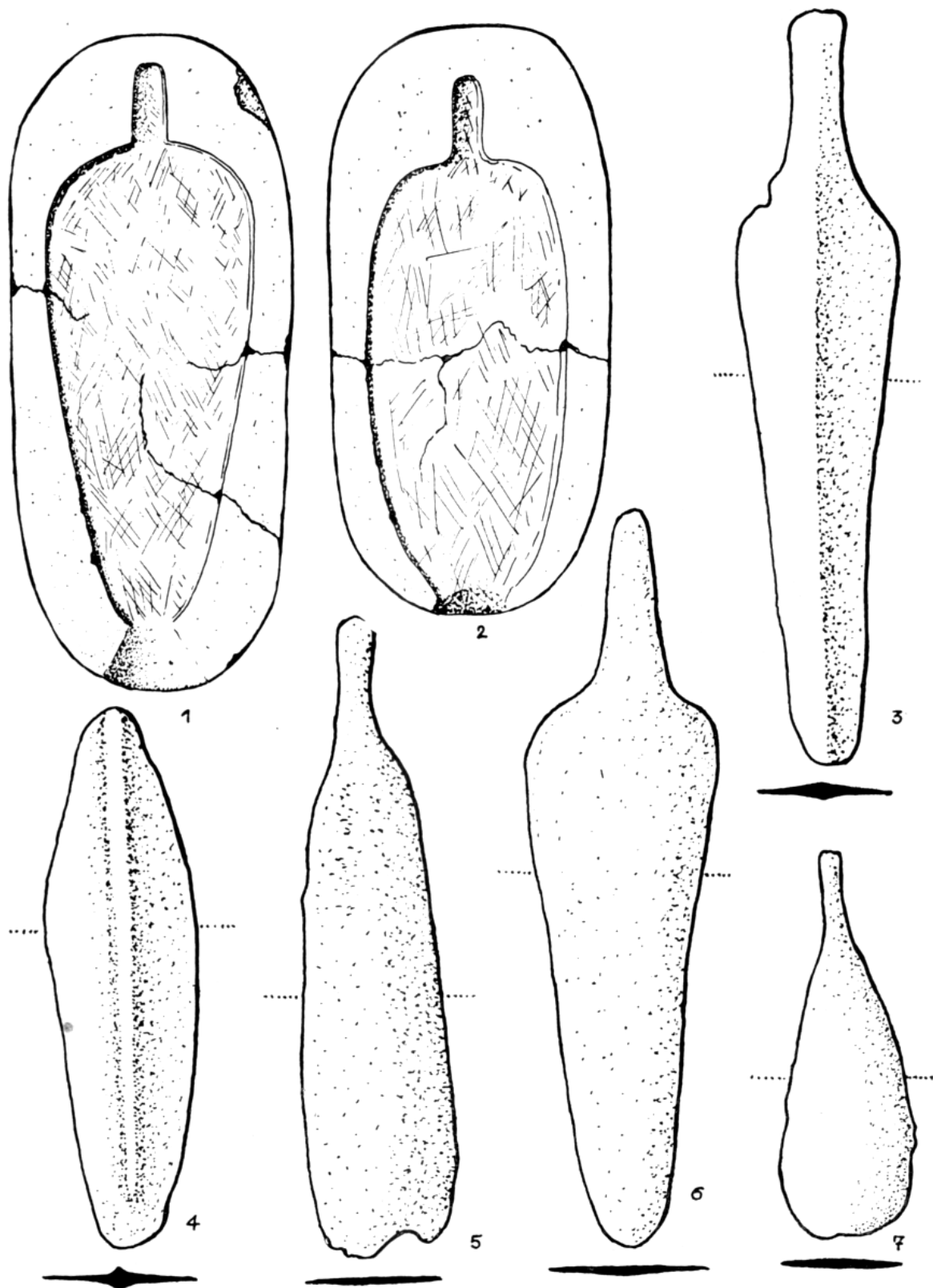
kreises Apa ihren Ausgangspunkt haben und die sich allerdings in jüngeren Formvarianten bis in die späte Bronzezeit behaupten. Vf. führt eine Anzahl von zumeist mittelbronzezeitlichen Analogien hauptsächlich aus Hortfunden Ungarns, Rumäniens und der Slowakei an (Anm. 206—211). Ausserden verweist Vf. eigens auf eine Armberge des ungenügend veröffentlichten Hortes von Satu Mare im Banat (Anm. 207), den er in die Stufe B datiert. Die archaisch geformte Armberge von Studenica dürfte aus dem Karpatenbecken frühestens etwa zur selben Zeit in zentralbalkanisches Gebiet importiert worden sein als jenes bekannte Prachtschwert vom Typ Apa den süd-mazedonischen Boden von Pella (Anm. 143) erreicht hatte, obwohl die Armberge voraussichtlich ebensogut in einem älteren Abschnitt der Hügelgräberbronzezeit in die Erde gelangt sein könnte.

Abschliessend folgt eine Bilanz der Herkunftsmöglichkeiten des vorgelegten Materials von der Kupferzeit bis zu den Anfängen der Hügelgräberbronzezeit, das Vf. in den letzten Jahren in Jugoslawien zu sammeln imstande war. Daraus ist ersichtlich, dass zahlenmässig die frühbronzezeitlichen Metallimporte von Waffen und Schmuck aus Mitteleuropa einschliesslich des Karpatenbeckens im Verhältniss zu denjenigen aus dem Mittelmeerraum durchschnittlich überwiegen. Auf slawonisch-syrmischen Gebiet sind dazu noch Spuren eines von den Kulturen Wieselburg und Mad'arovec beeinflussten Horizontes der Stufe A₂ an keramischen Funden zu ermitteln (Anm. 212), der noch nicht genügend erforscht ist. Die Importe von Bronzewaffen des entwickelten Aunjetitzer Kulturkreises waren bisher unbekannt, aber man kann sie — abgesehen von Syrmien und einem Streufund im Banat — unerwarteterweise sogar tief in das westbalkanische Gebirgsland hinein verfolgen. Die frühe Bronzezeit Jugoslawiens ist an Hand der hier vorgelegten Funde mit einer bisher unbeachteten Zahl von typischen Waffen deutlich zu belegen, die der künftigen Forschung relativ verlässliche chronologische Anhaltspunkte bieten.

ABBILDUNGSNACHWEIS

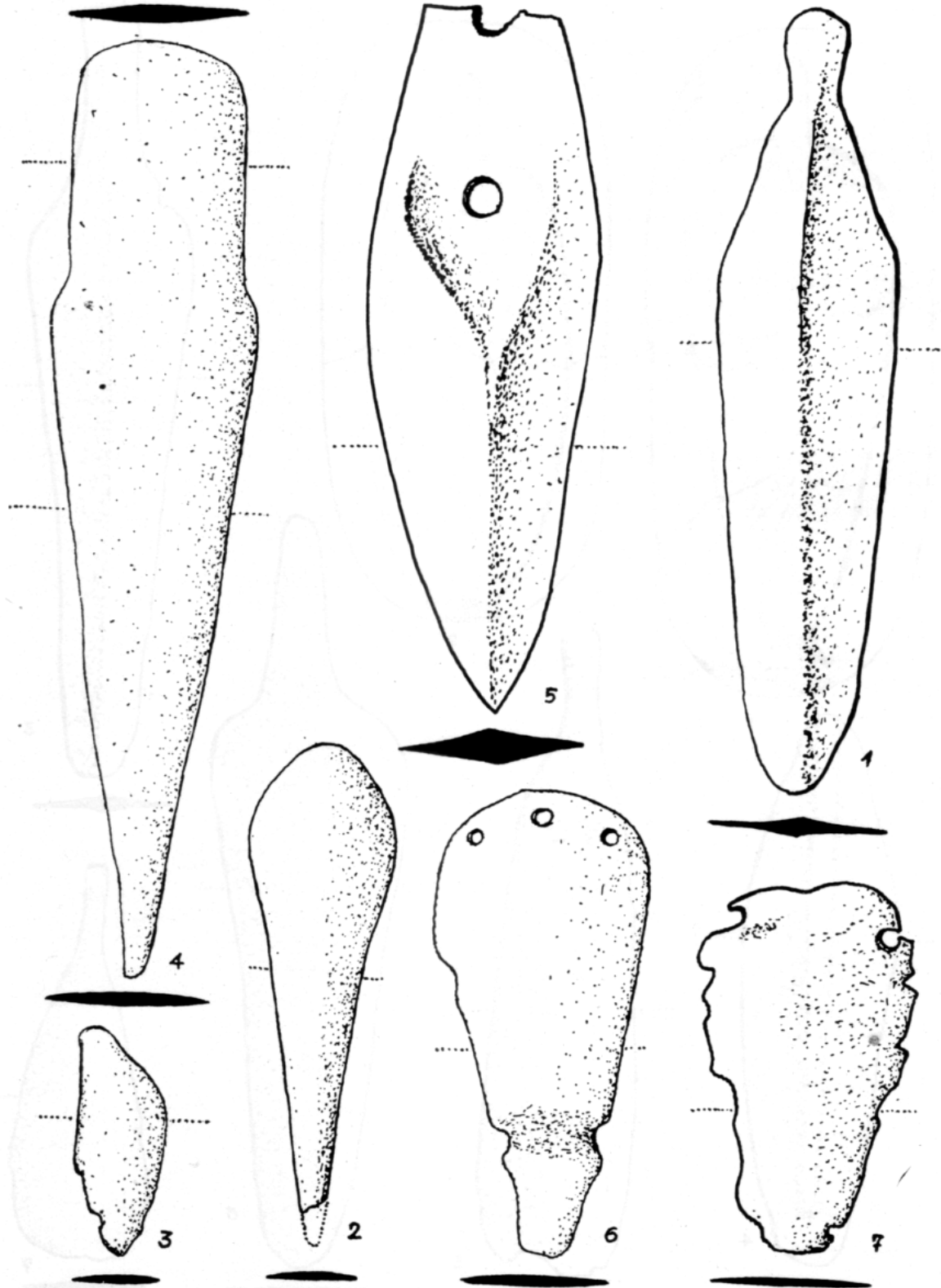
- Taf. I : 1—2, Sarvaš, M. etwa 1:2; 3—7, Studenec-Ig, M. etwa 1:1.
 Taf. II : 1, 3, Studenec-Ig; 2, Ljubljansko barje; 4, Ljubljana; 5, Pavliš-Beluca; 6, Mokrin; 7, Belotić-Šumar. M. etwa 1:1.
 Taf. III : 1, Prapatnica; 2, Garica; 3, Piran, M. etwa 3:4.
 Taf. IV : 1, Vršac; 2, Glasinac-Kovačev Do; 3, Donja Dolina; 4, Sveta Jana; 5, Vršac (?); 6, Humska Čuka. M. etwa 1:1.
 Taf. V : 1, Martin Brod; 2, 3, Pula-Umgebung. M. etwa 3:4.
 Taf. VI : 1, Bapska; 2, Jakovo; 3—5, Surčin; 6, Rifnik. M. etwa 1:1.
 Taf. VII : 1, Veliki Gaj; 2, Studenec-Ig. M. etwa 1:1.
 Taf. VIII : 1, Donja Dolina, M. etwa 1:2; 2, Studenica, M. etwa 3:4.
 Taf. IX : Verbreitungskarte.
 Textabb. A : Sarvaš, M. 1:1.
 Textabb. B : Serbien, M. 1:1.

TABLA I.

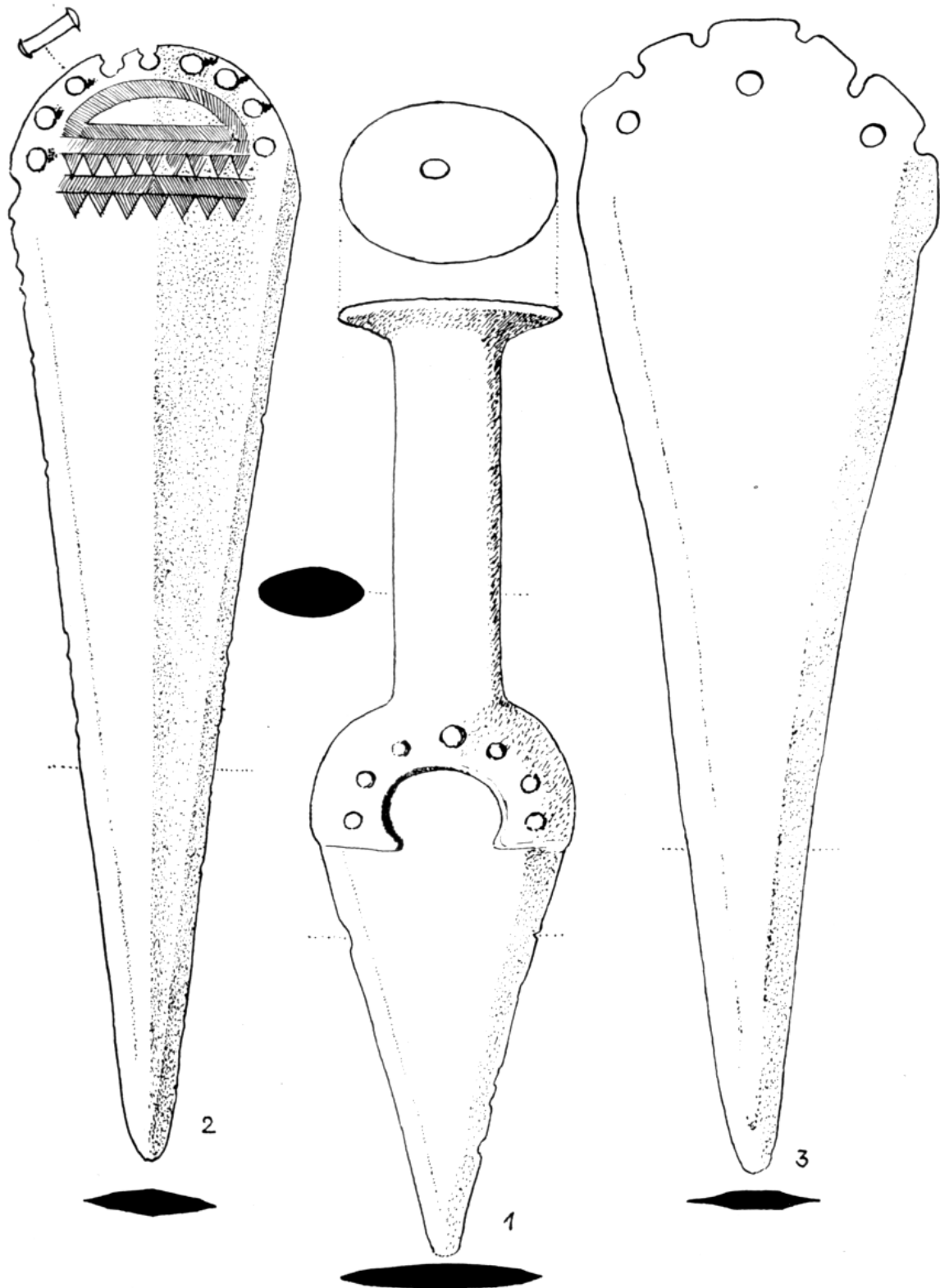

Tab. I : 1—2, Sarvaš, mj. cca 1:2; 3—7, Studenec-Ig, mj. cca 1:1

TABLA II.

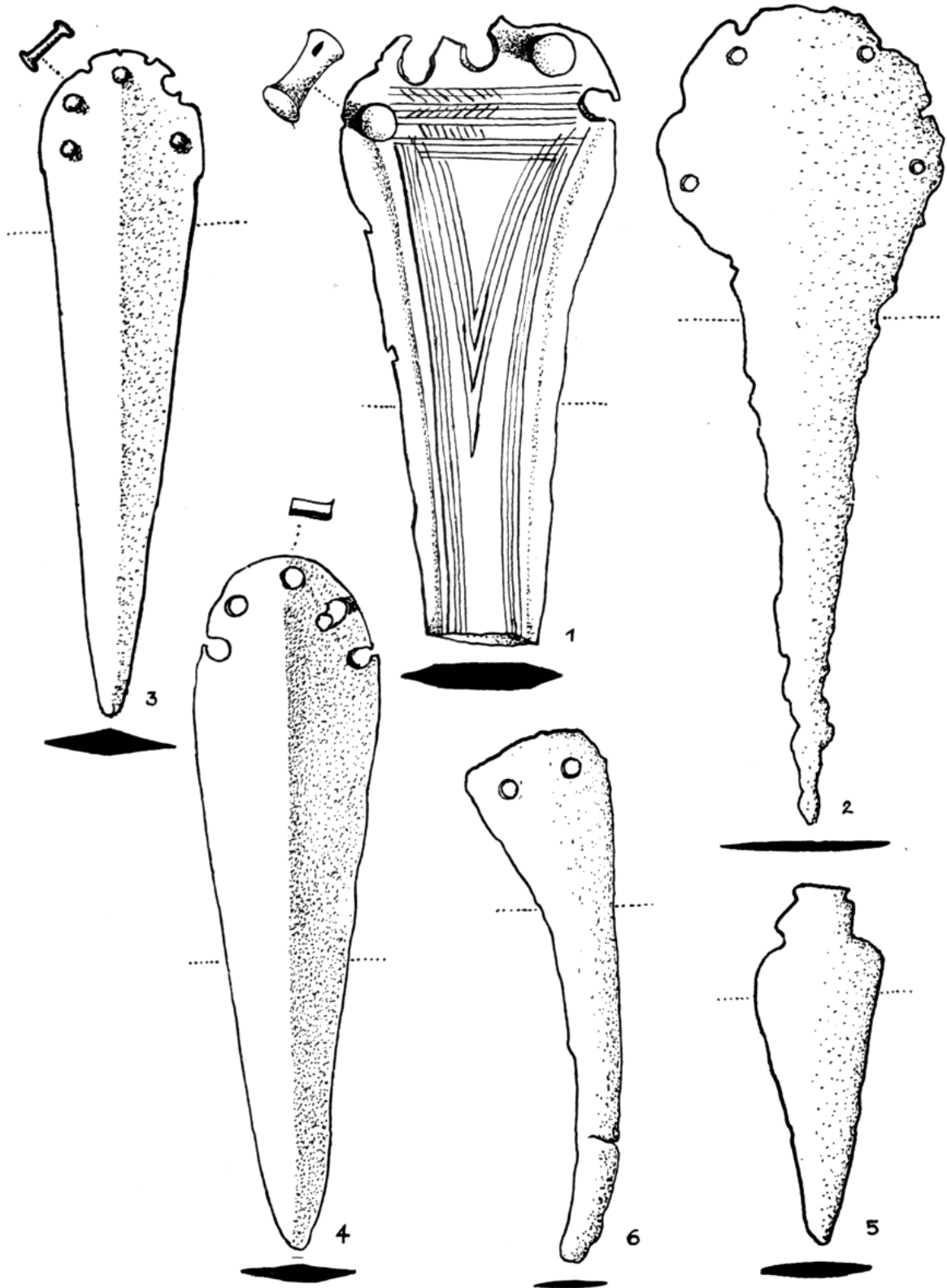

Tab. II : 1, 3, Studenec-Ig; 2, Ljubljansko barje; 4, Ljubljana; 5, Pavliš-Beluca — 6, Mokrin;
7, Belotić-Sumar. Mj. cca 1:1

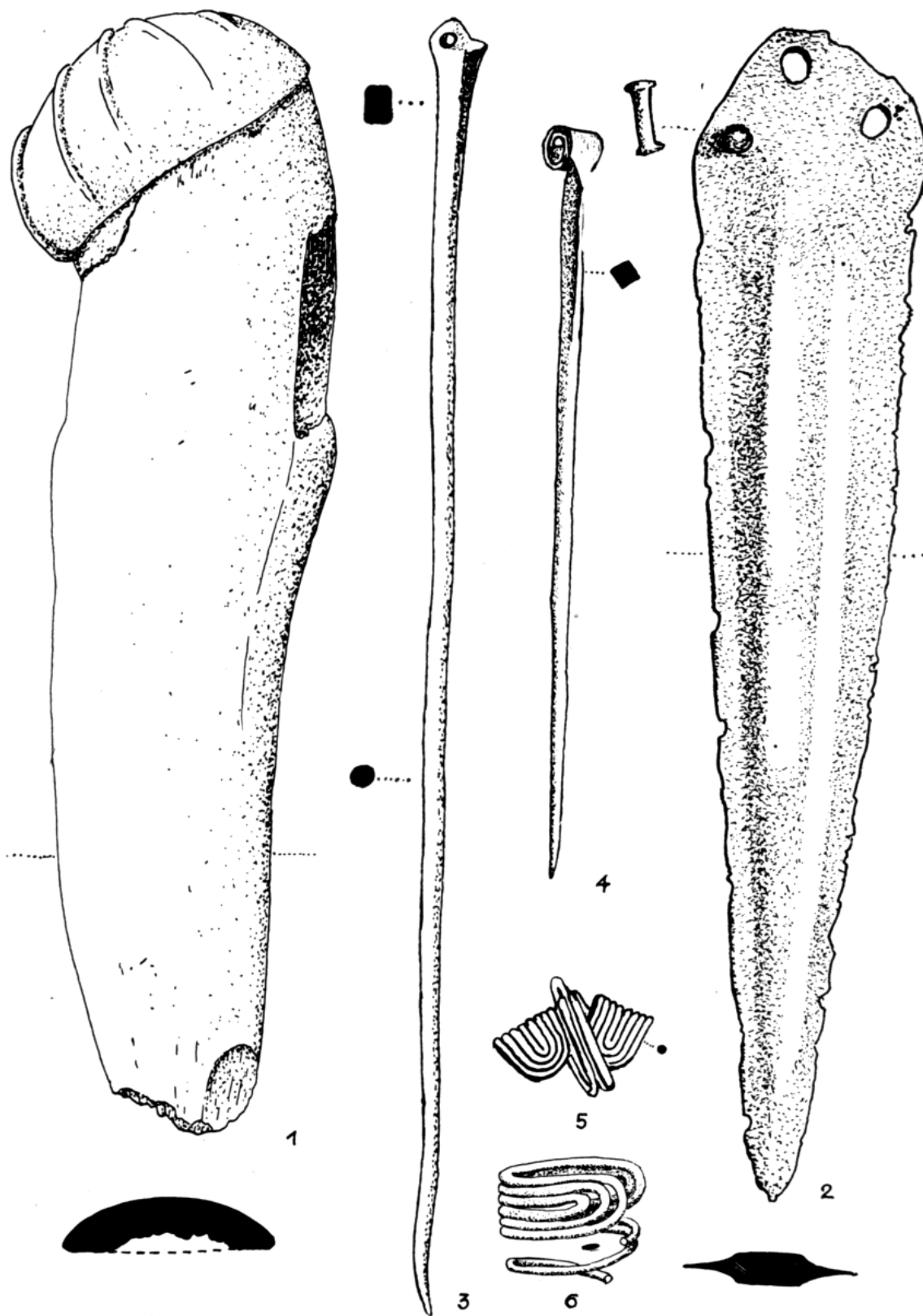
Tab. III : 1, Prapatnica; 2, Garica; 3, Piran. Mj. cca 3:4.

TABLA IV.

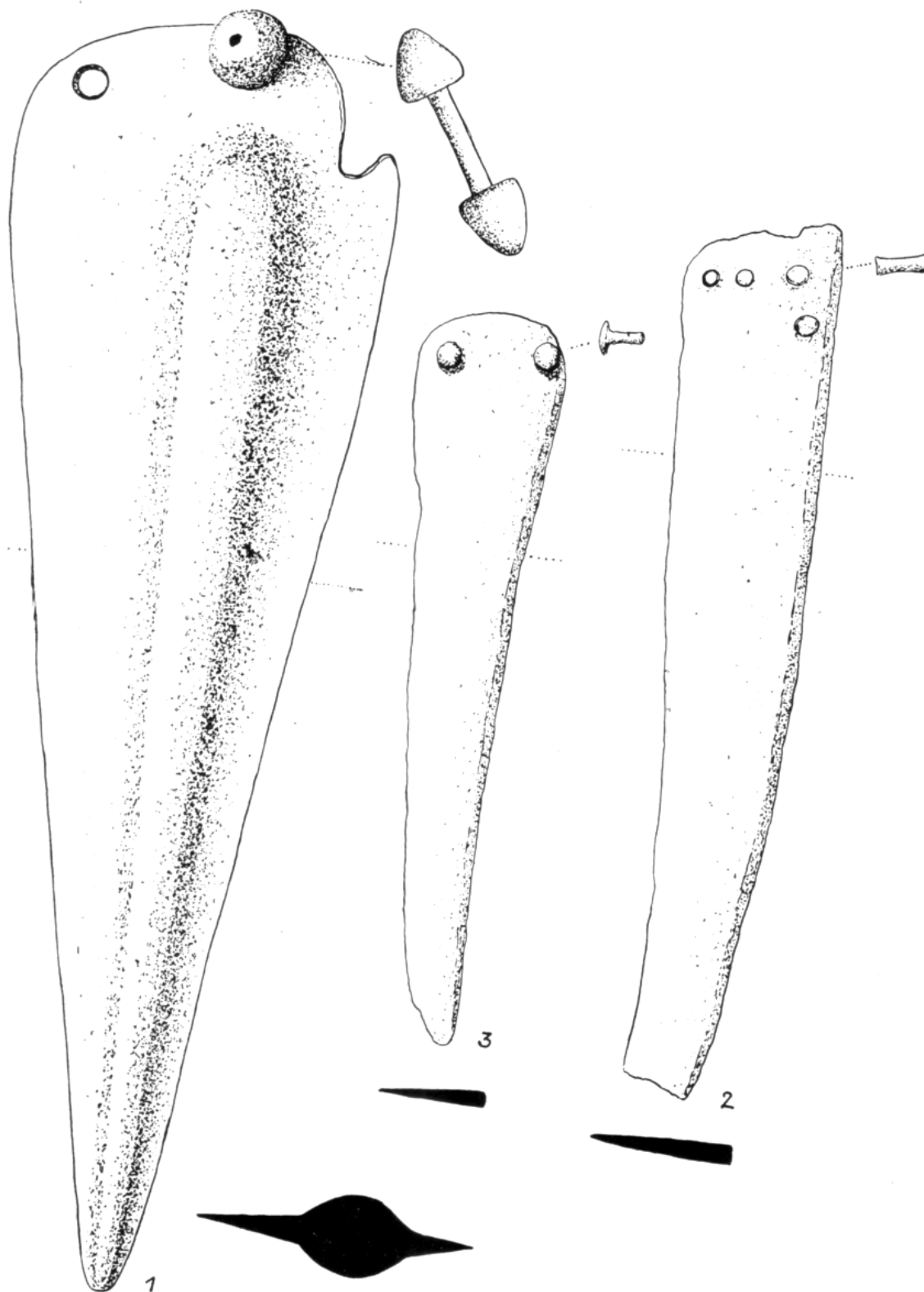
Tab. IV : 1, Vršac; 2, Glasinac-Kovačev Do; 3, Donja Dolina; 4, Sveta Jana; 5, Vršac (?); 6, Humska Čuka. Mj. cca 1:1.

TABLA VI.

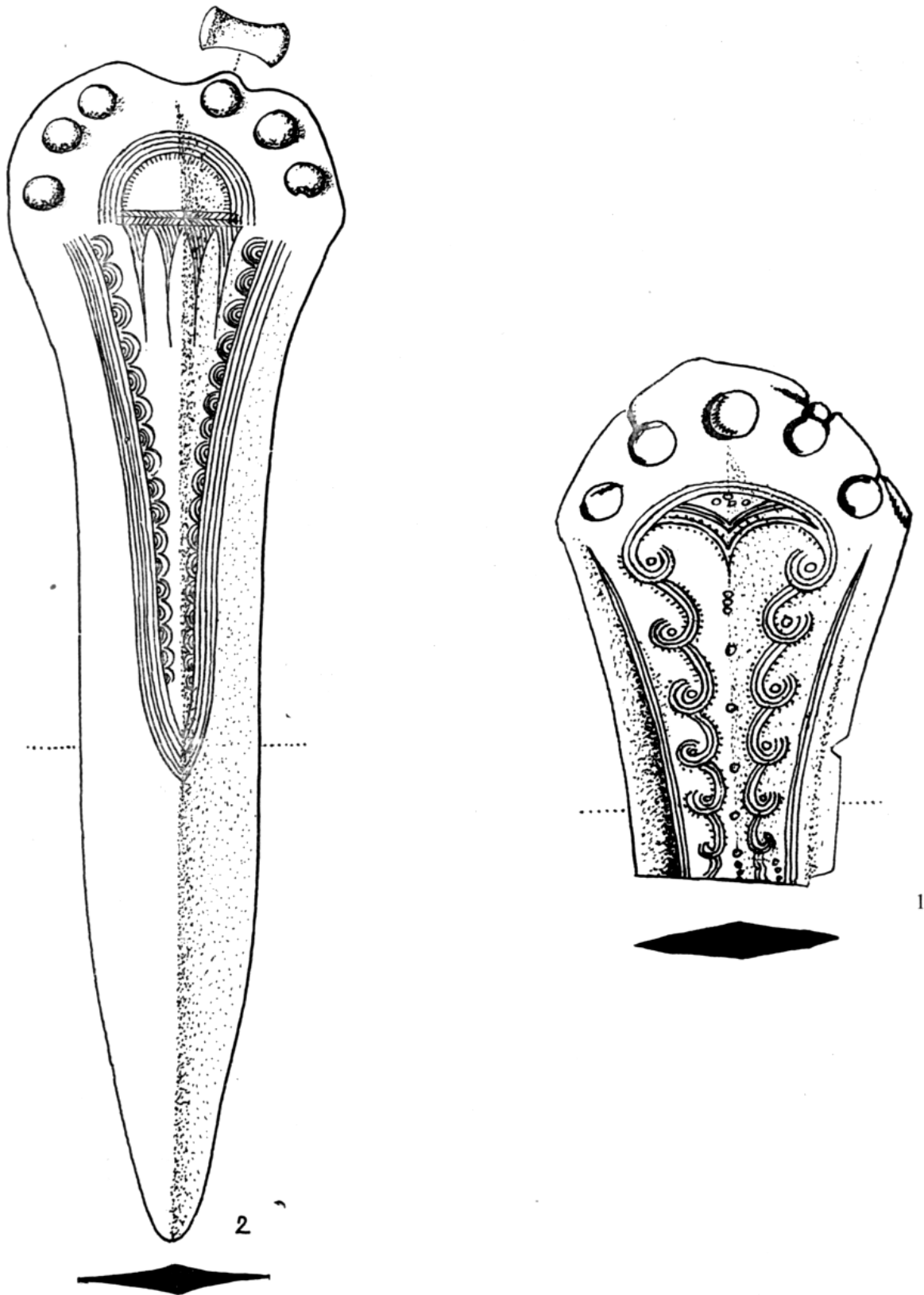

Tab. VI : 1, Bapska; 2, Jakovo; 3—5, Surčin; 6, Rifnik. Mj. cca 1:1.

TABLA V.

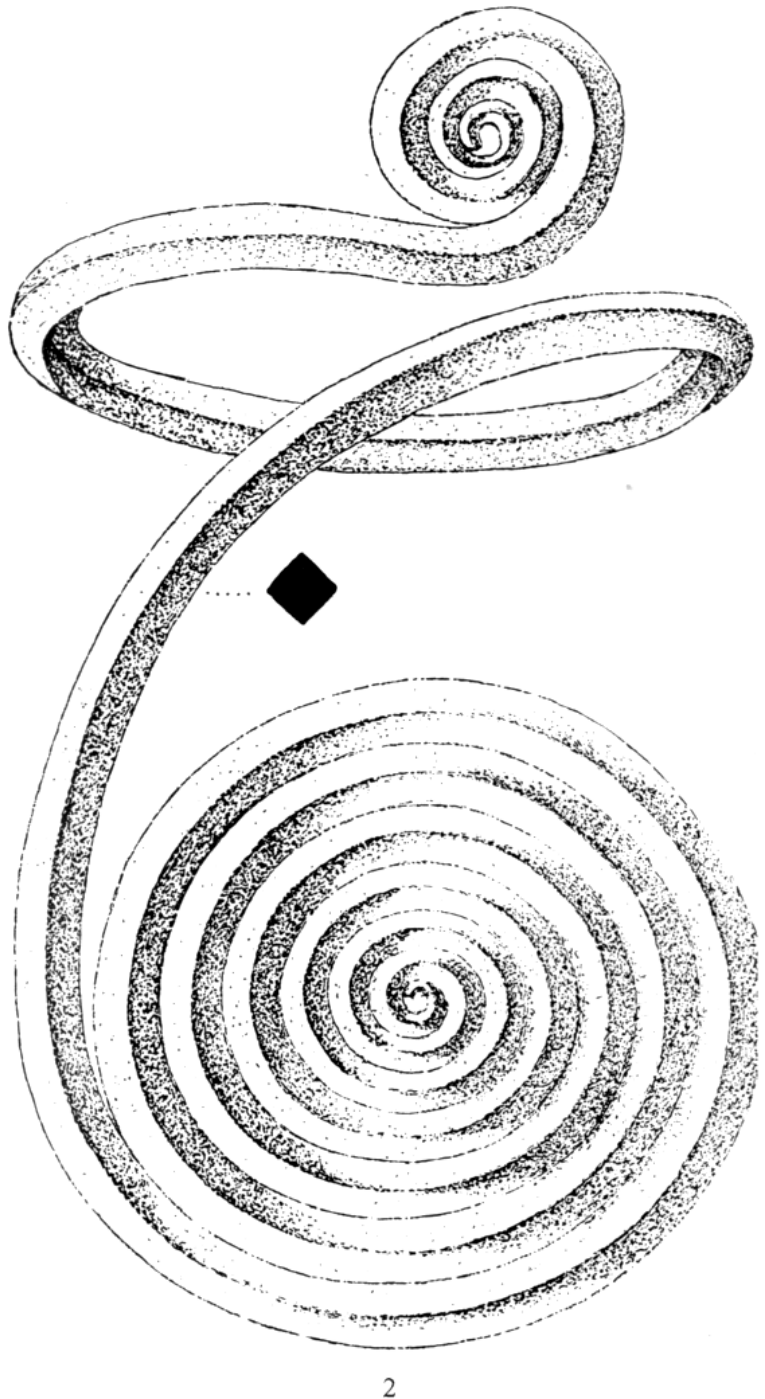
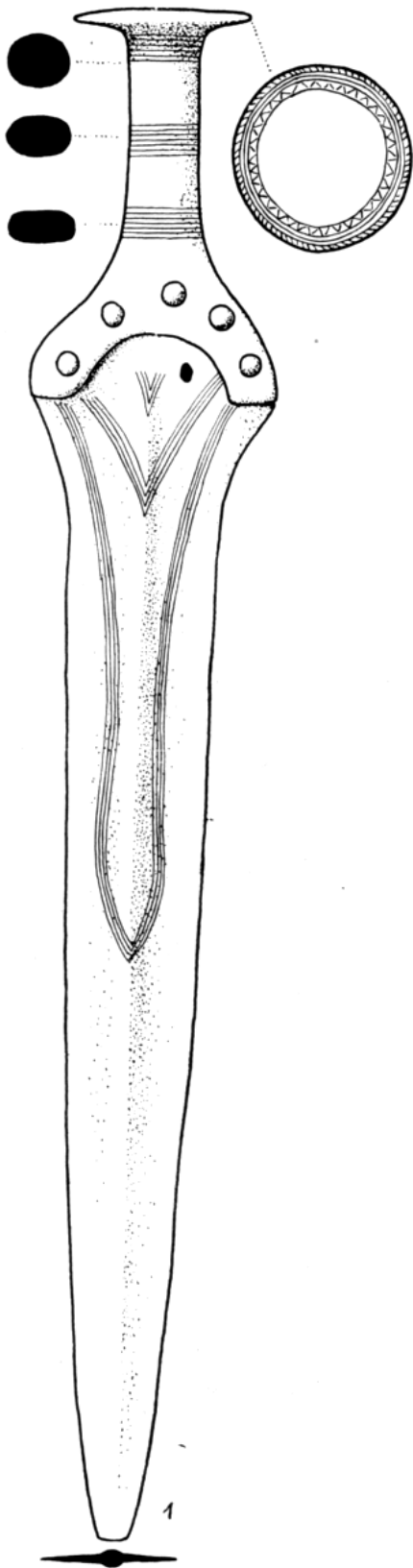

Tab. V : 1, Martin Brod; 2, 3, Pula-okolica. Mj. cca 3:4.

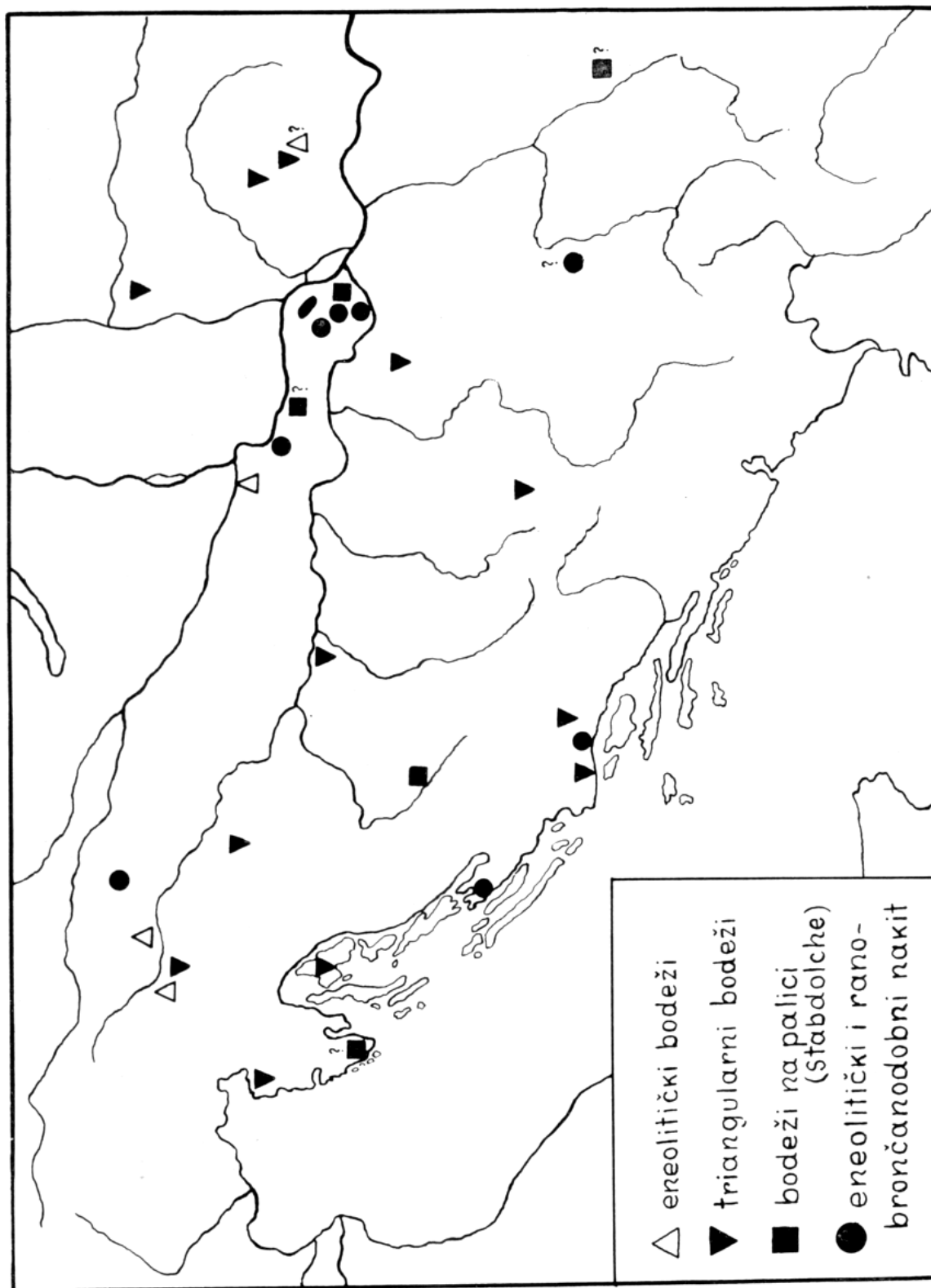
Tab. VII : 1, Veliki Gaj; 2, Studenec-Ig. Mj. cca 1:1.

TABLI VIII.

Tab. VIII : 1, Donja Dolina, mj.. cca 1:2; Studenica, mj. cca 3:4.

TABLA IX.

Tab. IX : Karta rasprostranjenosti.